

SULEJMAN RƏHİMOV

SAM

ŞƏRƏF

AZƏRNƏS

894.362-3

SULEJMAN RƏHIMOV

PS5

1931
463

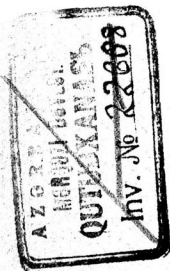
АРХИВ

894.3-3

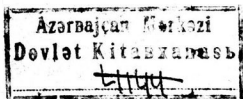
R-50

4457

Ş A M O

Redaktory: M. S. Ordysadi

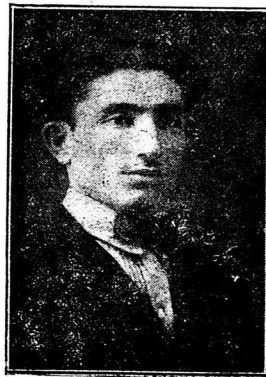
Baqb-1931

04708

Кабъгънъ тәссам Әмир Насъззәдә
çәдмисдур.

AZƏRNƏŞR mətbəəsində basıldı.
Baqъ, Balşoj Marskoj və Kras-
no-Presnensqi quçələrm tinində
№ 16/36, Baş Mətbəat Mündirliqi
№ 7532 Sifariş № 1303, Səjъ 3000

Statelçu — Бс

O, qəzlədiqini qərmədiqindən sənəqini yzın kymral saçilə çijninə atıb dərənin sinəsilə baş ağağ qəndə tərəf dənədə idi.

Qeridən çəkan Şamo, çijnində cut kajış Dyrna bylağna jaklaşmakda idi.

O, birdən Kəməri by yzak meşədə qəruqən qəzünə inanmajarak : «Paj! Kəmər!?»—dedi.

Səqsənən Kəmər cəld sənəqini jerə kojyb «Can! Şamo!» qəlməsilə özünü Şamonyn açılмыш kollar arasına atıb və ac maral bəkşilə Şamonyn qəzlərinə diqilmiş ala qəzlərində bahar bylydyny andıran bir bylanьklyk qərundu.

Şamo Kəmərin kymral saçlarıны sərt əllərilə okşajarak «nəjə bəs ağlaırsan!»—dedi.

— Şamo! Sən qəntdə danьşylan səzləri bilirsənmi?

— Hansь səzləri?

Şamonyn by syalь Kəmərin həjqurərəq ağlamasıна səbəb oldy.

Ufukdən çyrtмыш qunəş dərələrdəqi dymanların ətəqini buqub, tərəsi jymyrta qibi

agarmış daglardan aşırmada və dağların dö-
şündəqi kыравь әritmədə idi.

Çыplak meşәlərdән enән itlər davşanlar
dәrin dәrәlərdән çыkarыr və jallardan ашығrды.

Tәrәnin başыnda osak kырағында dәjәnәqi-
nә sәjqәnmış çoban:

— Ә.....dә kojma qәldi, hejji!!! Ha nәnәм
kyrban ha!—dәjә kыşкығr, hәrdән dә bir аjaғы-
nъ jerә dәjурdu.

Hundur dağlar başыndan ara-sыra qullәlər
atılmada və yzyn-yzadъ bir şarpytilә әtrafa ja-
jылmada idi.

Iqi sevgili bir an saqit dyrdylar. Kәmәrin
qul rәnqli janaklarыndan jyvarlanan iri, parlak
jaş damlalarыnъ dәrin bir qәdәр və hәsrәtlә sejr
edән Şamo, birdән әlini kызып әlindән çәqәrәq:

— Aғлајыrsan?.... Demәq dәrdini mәнә ач-
mak istәмәjirsән?.... Elә isә byrak! Mән qedim—
dedi.

— Jok, Şamo mән! Belә bir çәtin sөzu de-
mәqdән çәqinirәм.

— Kәmәр! Sөjlә! Sөjlә qәrum nә var?

— Demәq istәмәjirәм....

— Nejә?

Kәmәр:

— Ondan әtru qi—dәjәrәq tәqrar sysdy.

— Çöcyklygymyzdan—bәri biri-birimizdән
qizli heç bir sirrimiz olmamışdyr Kәmәр!—dәjә

Şamo, onyn әllәrini jenidән avcъ arasыna alarak
coşgyn bir eşk və xәlәcan içindә olarak sыkdъ və:

— Sөjlә Kәmәр! Sөjlә!—dedi.

— Qәntdә, bylakda hәр jerdә danьsыrlar
qi,—dәjә Kәmәр ydgyndy və qәzlәrini ашағr
tiqdi.

— Nә danьsыrlar, nә??

— Danьsыrlar qi,... Kәmәri, kaçыracaklar!?

— Qim?! •

— Nә bilim?.... Zibil!!!

Şamo:

— Jaxşъ hәlә de qәrәq—dәjәrәq geјzindән
butun vucydilә titrәdi.

— Qәrbәlaji Hәtәм хапын ogly kaçыracak-
mъ Şamo!....

Şamonyn qәsqin dodaklarында, nәfrәtlә ka-
rьsыk bir tәbәssum qәrundu. O, Kәmәrin parlak
qәzlәrini bir an daha suzduqdән sonra, soјyk
kanlylykla dedi:

— Elә bymy?... Heç korkma! Şamo әlub
ustundә karьş-karьş otlar bitәndән sonra... sәнә
өzqә әllәri dәjә bilәр...

Şamonyn qәzlәrindән parlajan gәzәb kығыl-
cьmlarь Kәmәri korkytdy. O, işin fәna nәticәlә-
rindән korkarak başыnъ onyn qәniş qәjsunә da-
jadъ və:

— Sән mәni qunu sabah apar, iş bitsin Şa-
mo!—dedi.

— Mən toj edim??

— Toj jok, ancak хылас olmak, by işdən kyrtarmak uçun.

Şamo ciddi bir vəziyyət alaraq yzakda qərunən dagları qəstərdi və dedi:

— Əsdirsənmi by qyryltylaryb?!

— Əsdirəm Şamo!?!.. Əsdirəm!

— By səslər tufənq səsləridur, əzu də lap ətə atylyr. By nəriltilər daglarymızdan qəsilməjincə, Şamo, toj edib baş jasdəga koja bilməz!..

Yzakdaq tarladan «Şamo hej!!» səsi yazılyr. Ancak meşədən cavab alırdy. By hejbətli səs by iqi sevgilini alyrmajyb əqsinə olaraq bir-birinə sarıbdyrdy. Şamo Kəmərin başyby kokyulaıyr, sevir, kysaklaıyr, sag janagındaq xyr-daca kara xaly əpurdu. Kəmə isə özünü dag düşündəqi lələ hiss edərək açylyrdy.

By dəfə arkasq qəsilməjən səs qyrlamaga başladb.

Şamo:

— Alo qışı dunjany qəçurdu, mən qetdim—deje Kəmərdən alafandy. Kəmə, Şamonyn əlini byrakmak istəməjirdi. O, ajrlybca Kəmə əlini sy sənəqinə səjəjərəq Şamony qəzdən itincəje kədər suzdu.

Qunəş daha artyk juqsəlib, dərələrin dərini jərlərini isitməqə və şyrytilə akan Dyrna bylalyby quldurməqə başladb.

II

Cəfər qışı odynd şələsini jərə kojynca boz it onyn əl-ajagyna sarışyb sanqy dərt qunund alybğyndan şiqajət etməq istəjirdi. O, iti özündən rədd etməqə çalyşyrdysa da, it daha da artyk jalvalyşyb bir tərzdə aralanmajyrdy.

— Aj it o jana! Aj yşak! Qulo! Qulo!—dejərəq içərini səslədi, cavab qəlməjincəje içəri qirərəq Qulsənəmi şylyk bir təqnədə bir əlilə xamyr jogyrdygyny qərdu və:

— Aj kyz kolyna nə olyb?—dedi.

Qulsənəm taxtaly olan şylyk kolyna bakyarak;

— Kolum şylybdyr—cavabyby verdi.

— Neje?

— Vyryb şylybylyblar.

— Nə səbəbə?

O əlilə xamyrlyby jogyra-jogyra:

— Aj dədə vallah mən hər qun byraja qələndə nənəsi abyryby təqur. Dunən eləcə ogly da vyryb kolumy şylybyrdy qı, sən lut Cəfərin kyzysan. Mən səni byraja xamyr qətirməmişəm. By evdə, sən kullykşy qibi olyb qərbəjaıy Ziyad xamyr kyzlyby kabagında fyr-fyr fylanmalysan—deje Qulsənəm dərini bir ah çəqdi.

Cəfər qışı quncdəqi odynd qətuqunu ajagilə osagyn kыragyna çəqib əjləşdi, qəzunu jykarly-aşagş dolandyrarak:

— Eh... aj kəzəm!... Allah varlıb də qəs-sin, varlılə kəhym olan də—dedi və başı ə-jə-rəq dodag altında mərtdəndə.

— təj-təjəni tapmazsa qunu ahu-vajla qe-çər. Bylakdan qəturub kaqdlar canlı təjə?! Nə eləjəm?—deyə əllərini dizində daraklajb davam etdi:

— Nəhək jərə də orada otyrırsan, çək qəl öz joksyl qomanəza, az taparək az jejərsən, çək taparək çək.

Qulsənəm musəlləs şəqlində olan balaca sənək tunc sacı qulləjib ocak daşlarıni ustunə mindirdi. Sacdan çəkan alav kəraklar çatlamış fətirləri karsır və qəmurə dəndərirdi. Qulsənəm birçə sag əlilə həm jəjə, həm də ocakda utələjib qənarda qə jamaklı cecimin ustunə atırdı.

— Ata! Siz də canınyz heç by sənək sacdan kyrtarmadınyz?!

— Jək kəzəm! By sac çək dəjərli bir şey idi. Lap rəhmətliq nənəmin qəlin vaktəndan kalmışdyr. Biçərə arvatla Karabaga qəçurduq; bir mazarat oglynun dəvələrindən əqüz hurqdu. Sacı sındır bəzaj elədi. Bir də pyl qı jəkdyr, nə ilə alak—deyə əlində qı para fətiri byglana-byglana qeri çəqilmiş jənək tustulu qəsəjlərin ustunə kəjdy.

Quncdə cəndər jərgan içində buzuşub jatan Qulo dyrdy. Onyn qəjnəqindən ancak bogazlyğ salamət kalmışdı. Bənzi sar-sar və avazımyş-

dyşa də, jənə qəzundən ımydlar parlajırdı. Cəfər qışı ony qəruncə sag əlini ona tərəf yzadarak:

— Bala kycagəna qəl—dedi.

Qulonyn kyry sumuqləri jagsız dərisini jərtəb aralanmak istəjirdi. Onyn qulə bylanmış bədənə by amasız çocugyn və by əjilənin nələr qəçirmiş oldygyny aşqarca bildirirdi. O özünü atasıny kycagəna atarak jənə kəralmış çər qibi kılçalarıny oda vermə qə başladı. Sədəmər jəşynda iqən amasny gejb etmiş, 12 jəşly Qulo Cəfərin həjətny cəhənnəm əzablar içində kavymışdı. Jəşny çəklygyna bəkməjərk hələ də o, sədəmərliqdən təzə aralanmış zənn olyna bilirdi. Cəfər qışı jəkəsənda qə jinə ilə Qulonyn çijnindən düşən qəjnəqini tərçijə-tərçijə:

— Qulsənəm Quloja mugajət ol! By jəman oglan olacaq. Hərcənd kəzdyrma bir az fəna hala salıbdy. Amma nə eləjəq?! Viran kalsın Karabagə o çənli syjyny.

Qulsənəm ocakda kəzartdyğ fətiri dəndərə-dəndərə:

— Aj dədə aglyna qələni danışyrsan, mənim halımy qərməjirsənmi? Haradan mugajət olym!—dedi.

Cəfərin bir qəzu Quloda, o birisi isə Qulsənəmdə olmaqla, əlacsız bir halda ilavə etdi:

— Bəs bala nə olsyn?!

— Kəməri qətirməq lazımdır. Ata! Başka çarə jokdyr.

Cəfər qışı bogazyň iləri yzadarak:

— Aj bala! Nə ilə? Nə təhər qətirəq?

Qulşənəm uzunə təqulmuş birçəqlərini ynly kolilə qerijə kajtarəb əlindəqi oxlovla fətilərə nəkş qibi koja-koja:

— Ata! Kəmər by aralarda təqcə bir candır, ona qərə də Kəmərə qəz tiqən çokdyr. Hələ o qun Paşa dejirmiş qi, qərəq Kəməri alam.

«Kəməri alam» cumləsindən əsəbiləşən Cəfər Qulonuy kysagəndan qənara atəb bərqdən:

— Kəməri alam?!... Nejə, dunja başynaləkdyr?!—dejə daşgyn sel qibi tezəcə sustləşdi və:

— Bir də nejə almayrlar? Koly quclu adamlardyr... Onlardan nə iş desən baş verə bilər—dedi.

Atasynyn bir anda iqi hal qəcirdiqini hiss edən Qulşənəm uzunuy atasyna dytarak:

— Ata! Mən Kəməri duzəldərəm. O, jad deji, özünə də bylak başynda bir-iqi qərə andyrməşəm. Koj qətirəq, həm təhmətdən kyrtarak, həm də mən jazygyn bəlqə, by danlak və dəjənəqdən jakam kyrtarsyn—dedi.

Cəfər qışı kaşlaryň çatarak:

— Elə isə akşam kardaşyna de qərəq—dejə Qulonuy cəgək və jamakly paltaryň qejdir-məqə başlad.

III

Şamo Magavz çajy qəpusundən qəçib cənkyllyk jykarə ensiz cəgərdə qədərən asta və incə səslə belə bir bajatə çagryldygyn eşitdi:

«By daglar uly daglar

Cəsməli syly daglar

Byrada bir gərib əlmüş

Qəj qışnə bylyt aglar».

Şamo dyryb ətrafa qəz qəzdirdi. Bəjurdən tilə dogry havada bir sunqu uzərəq tədrican kal-kərd. Cəgəryn alt-ustundə cəkan quzdəqlər, kylyn jaly qibi yzanarak cənkyllyk uzərinə sərilmişdi. Jykarəda, dagyn cəbhəsində bir jalkəzak kyrd surudən kaşyrdygə əmliq kyzyuny parçalajb səqurdu. Şuş kajany başyndan isə bir jeqə ag kyzgyn dimdiqini sallajb by şakkylytyn dinləjirdi. Dərin-kalyn kələməli meşədə bir kara kəly ajy dongyldana-dongyldana potalaryň palət agasynyn dibinə toplajyrd. Kənşərdən ancak jalyňyzağy qərən Şamo:

— Bircə tufəng olajdy—dejib əlini dizinə vyrandə başy, hundur atyn dıynağyna sallanmış qurqlu əsqər dagyn tilinə cəkəncə meşə hejvanlary kaşb artk qərunməz oldylar.

— Aj əsqər joldaş!!—dejə Şamo çagrydy.

Əsqər səsdən qəz karagyn jykarəja kal-dygynca:

— Paho a qışı! Salam-salam!—deyə iqi səmimi əllər bir-birinə kavъъъb jykarъ kalkъb enişə əjilən başlar kalъn dodaklar üzərində dyrarak kajъtdylar.

— O bajatъ səbhəjə qedən bir əsqərə heç jaraşъrmъ?

— Məchyri olan səbhədə ancaq belə bajatъ eşidilə bilər.

Şamo çijnindəqi cut kajъъъb Əhmədin kycagъna verəraq çijni ustə ona tərəf dənub bakdъ və:

— Qletməq istəməjirsən, səni by Qurdustan daglaryna dъrmaşdъran qimdur?...

— Dar agacъ, karanlyk həbsxana, atəşli fişənoq—deyə javaşcadan atъ məhmizlədi.

İləridə meşənin açыk jallarynъ, boz papak qibi burunən kojynlar bir-birini dabanlayъrdylar. Cücənəqini burunub kъrmъzъ zagal dəjənəqini kolygyna səjqəmiş çobanъn dudəqinin həzin naləsi kəlbləri ok qibi deşirdi. Surunun kabagъnъ çəqən ala erqəcin zinqiltisi çobanъn artыk kыşkыrmağъna və «Çalajyrdy» jadyна salmağъna səbəb olyrdy.

— Şamo qəursənmi?

— Nəji?

— Camaatъn butun dyjgylarъ, mahnylarъ, çalkylarъ onlaryn nə deməq istədiqini bildirir və qinlərini anlatmajъrmъ?

— Orasъ elədur, ancaq nə edəq? Qutlələr bizi çətin anlaja bilər.

— Şamo! İşdə inad qəstərən by qutlələrə jol qəstərməq, öz dost-duşmənlerini onlara anlatmak lazımdыр.

Onlar dagъn dəşündəqi dolama-dolama сыгъrla iləriləjir, atъn dъrnağъndan kopan xъrda kajalar dərənin dibində duşub kalъrdъ. Uçyrymlardan korkan at fыnxъrarak, inləjə-inləjə addъmlajъrdъ. Əhməd Qurdustanъn jerli təbiətinə alыşdъğъndan e'tinasъz bir syrətdə mətləbinə davam etdi:

— Mən məchyri səfərbərliqə alыnъb kara tustulu zavodlar içərisindən byraja surulurqən komitə mənə tapşъrdъ:

«Əhməd! Vaktдан, fursətdən istifadə et! Ordy və zəhmərqəş qutlələr içində çalъş. Həm də öz canъnъ munqun kədər muhafəzə et qi, qələcəq inkilab uçun lazым olyrsan»—dedi.

Şamo by səzləri dərindən dinləjir və mənim-səjirdi. Onda sarsылmaz сыfи e'timad polat qibi məhqəmləşirdi. Şamo, iri addъmъnъn javaşdarak Əhmədin atъnъn deşünə jaklaşdъğъ halda:

— Əhməd mənə qərə son tapşъrğъnъ səjlə.

Əhməd Şamodaqъ bejuq kudrəti jəkin edəraq dəjərli tapşъrğъ jerinə jetirəcəqi dyjgylarъndan nəş'ələnirdi. O, vəkarly mazыt şəhərinin

inkilab kыгылыmlarilə by vəhşi və zylmat burumuş çəllərin ышкланасагына 100% iman edirdi.

Əhməd Şamoja tapşyryk olmak üçün:

— O qecəsi danışdygymyz uzrə biletini qizli dytmakla; aşagь təbəkələr, myzdyrlar içinde jorylmaksyzyn işlə! Mənlə də əlakəni qəsmə—dedi.

Əlakə sözünü eşidərqən, qecəqi kərarlarəna qərə Zəngəzyr kommunistlərilə əlakə jaratmak məsələsi jadyəna duşdu və tələsiq:

— Əhməd! Ermənistandaqь joldaşlarymьz barəsində nə edə bildin?

— Hələliq bir şey mumqun olmamьssa, adamlarymьz çok aralydan əl işarəsilə qəruşə bilirlər. Hər halda by işin məhquəmlənməsinə tələsməq lazьmdyr.

— Унутма ha?—dejiьb cut kəjьsьnь Əhmədin kysagьndan alarak—Alo qışı lap abrymь təqəcəq—dejə Əhmədin əlini sьkьb dagьn dəşundəqi tarlaja dəndu. Əhməd isə ata bir asь kamçь çəqərəq jokyşə dьrmanьrdь.

Alo qışı Şamonyn çok jybandьgьna qərə, asьgьndan kьzьsarak iti dəhrə ilə tarlanьn qollarənь arətləjьb bir jərə toplamьş və odlamьşdь. Jaldan aşmak istəjən əquzlərin kajtarəb bojyndyryklarьn jənyəna topladь və Şamo qəlincə hamьsьnь bojyndyrykləjьb duzəltди.

Şamonyn fiqri bəjuq əməllər ardьnca koşdygy halda, əjaklarənь surujə-surujə qəlib çatdь.

Konşylarən hərəsinin bir jeqə sahə əqdiqini qə-rən Alo:

— Ахыр ај балам белə olmaz! Кьş qəliр. Zəhirmar da bycakda kalьbdyr—dejə dədakaltь səjlənə-səjlənə Şamodan kəjьsь alьb bojyndyrygyn byrgylarəndan qəçirdi.

— Nejə suqyta qetmisən? Qəl qir əquzlərin arasьna hajla, başlajak qərəq necə olыр—dejə-rəq xьşyn dəstəsindən jəryşdь.

Do! Çil! Çəq! ilə qah hərənənin o tərəfinə, qah da diqər tərəfinə tyllanьrdь. Alo əquzləri həddindən artьk hajladьgьndan xьşyn qavahьnь jerin damarlarəna ilisdiqdə; az kala qi, xьş bogazьndan kьrylmьşdь. Alo qışı by halda hoş-hoş edərəq əquzləri jəvaşьdьb qavahьnь çьkardь və ehmə—sur qərəq—səzilə əqinə davam etdi.

O bir çok qəsəq və çimləri ajagilə əzir, torragьnь jymşaldьrdь. Qəj uzunu rambyk tьgь qibi ag bylytlar alьr, hava isə bozarьrdь. Şymyn karaldьgьnь qərən kargalar quzə səpilmış toxy-my dənəməqə təqulurdulər. Alo qışinin qefi rozylmьş, lap pərt olmьşdy. Tez-tez havaja bakьb hərdəmbir kəzildən tokynmьş sapanьna daş kojyb tarlanьn bir başьndan o biri başьna atьrdь:

— Нујј! Нујј, кьгг—ej—dejiьb kьşkьrdь. Arasdan dyman jəvaş-jəvaş daglara juqsəliр, Alo qışinin tarlasьnь tamam burujurdu.

— Deh kojmaz ha!? Ишəniп, кара qejib qej çalacak—dejə əz-əzunə səjlənir, hərdəmbir:

— Ylagъ canavar dagъdacak!—sözlərilə tarlanın ucuna boylanırdı.

Tarlanı kara çadra qibi dyman burujərəq kar isə javaş-javaş jagmaga başladı.

— Ho ha! Sakla! Açak—dejərəq cырыdajan хышъ jerdən çыkarыb bеjru ustə kojdy.

Şamo ilə Alo cəld bir syrətdə əquzləri bo-jyundyrykdan açыsa əquzlər karlı çər-çəpləri qəmirə-qəmirə cығыra tərəf jollanırdылар. Alo-nun çarығына dolmuş toprak indi zyga çevirilib zobalak bağladығыndan qetməqini çətinləşdirirdi. Onun ilərijə dogry əjilmiş kalın konur kaşla-rы üzərinə toplanmış kar, jaxşы qərməsinə mane olyrды. Jer nəziq ag əlbəsəsinə qejmiş, suqyta qetmişdisə də, ancak balaca qollar qəqliqlər üçün hin vəzifəsi ifa edə bilirdi. Jol kыragъ bydkadan—bydaga uçyşan kargalar karы onun açыk bojnyna təqub diqsindirir və dərdinin çəzələnməsinə səbəb oldy.

Alo:

— Belə də jer olarmy? Karla əqib karla da biçiriq. Qıundə də başymızda min hokka çыkarыrlar. Daha yşaklarы diri-diri çaja təqməqdən başka əlac kalmajыbdyr. Axxx aj qəlmə zamana, aj Nikolaj—dejib kar tajasъ qibi papagынь qətu-rub silqdi. Şamony əzilə danьşыga cəlb etməq üçün ajagынь saklajыb Şamo ilə jan-jana qedə-qedə:

— Canым by davadan mənim heç başым çыkmajыr. Bizim nəjimiz şəriqlidir? Belə bir qe-dişlə by zalым ogly Syltan bəjlə, osmanly əfən-diləridur, nədur, bizim çajы-çujyllarы kыrdыra-cak—deje karы supurməqdə olan çыkasынын ətə-qini silqdi və dəstələjib koltыgyna vyarak təqrar başladı.

— Jazyk Sevdimalinin nənəsi, cəhrəçiliqlə bəjudub dadыna çatдырдыгъ bir ogly! O da ha-vajы qulləje kыrban oldy—deje boz ylagын us-tundəqi toxum хыrcynyny dızəltди. Şamo by da-nьşыklarы artыk dikkətlə dinləjir və atəşlər içəri-sində kajnamakda olan xəjalыnda Əhmədin təsvir etdiqi elin işjanынь dolandıрыr və by işjanынь nə nev' vucyda qələcəqini imdiliq əzu üçün ajдын edə bilməjirdi. Alo qışinin danьşыklarына jəqyn vırmak istəjən Şamo:

— Daha kыrtardыnmы?

— Hə kыrtardым, ancak odsyz-qəzsuz ja-нырам.

— Alo əmi! By danьşыklarы işə qeçirib, ara-lyga barыşыk kojmak, kardaş qibi jaşamak la-зыmdyr. Bildinmi!

Alo qışı «huff» edərəq:

— Ej... ogyl! Bizi qim adam jerinə çəqir?
Şamo ciddi və qəsqin bir tərzdə:

— Biz əzumuz-əzumuzu adam jerinə çəq-məlijiq.

— Jaxşy sözdür! Amma «Sadənlər» qəntli-lərinin başlarına qətirdiqləri musibəti qərmə-dinmi!?

— Qıldum, ona qərə də dejirəm, təq əldən səs çəkməz, 3—4 qəntlə də olmaz, bütün qəntli-lər by amansız kərgənlə kabagənlə almalıdyr.

Alo ımydlarə sənmuş, məzar cənazəsini qəzu ənündə dytan xəstələr qibi Şamoja tərəf dəndü və bogyk bir səslə:

— Bəs Syltan bəj nə dejir?!—dedi.

Şamo Alo ilə janlaşarak:

— Alo əmi! El kabagənda Syltan bəj qibi-ləri dyra bilməz, barəşək kojmak lazımdyr—dedi.

Alo əzluqundə sənmuş ımydlarənlə xəjəli kuvvə ətrafənda canlandırrarak:

— Aj ogyıl hər qəs sən dejəni demiş olırsa bəhqə də mumqun olardə. Allaha pənəh, allah əzü fiqir çəqəcəqdur, cümləsilə əzunu saqıtləşdirdi.

— Allah fiqir çəqənə kədər vilajət də alt-ust çeviriləcəq—dejə Şamo ılagənlə ustundən cut ka-jəşənlə qəturərəq jeralty qahaja qirdi və kajəşə bir quncə tyllajəb ocagənlə kəragəndaq qətuqun ustundə otırrarak kəlcəsənlə jarəja kədər qulə sokmuş Qılonyn kolyndan jarəşənlə qerijə çəq-di və:

— Qıulo! Dədəm haradadyr?—dedi.

— Bajakdan Tejmyr bəj apartdırdə.

— Nejə?

— At tevçisinə.

— Bəs nejə qəlməjib?

— Haradan qələcəq; qərbəlaş Hətəm xanənlə təjləsinə katəb kabagənda da tufənqli nevbətqi kojmuşlar—dejə cəndyr arkəlgənlənlə kolyny əli-nin içində dytarak uzuntulu qəz jəşləgənlə sildi.

Cənıybdan əsən quləq bacadan çəkacək tus-tunu içərijə çəjurtmuş və byrasənlə; içində dina-mit partlamış dar magara haləna çevirmişdi. Dəli rızqar duzlərin qərəq karənlə xərda çəpərli ka-rədan by canlə insan məzarəna doldıryb, həjuq bir jarəlgan təşqil etmişdi. Şamo dirşəqini dizinə, əlini isə cənəsənə səjçəjib nihajət suqyta qətmışdi.

IV

Həmin qun subh tezdən, jola duşən qarvan Buləvlüq meşəsindəqi Çal Qınejdə bir nəfər əli silahlə tərəfindən qəsilərəq jol qənarəna jəgəlmüş olan jolçylarənlə içinə dəndərdildi. Qarvan əhli by kar içində kalmaga e'tiraz etdilərşə də, «by da, o da bir işdur» cavaşənlə aldyılar. Arkadan qələn qarvan başçəsənlə jasavyl Qəlbəli, silahlə ilə ky-ləklaşənlə nə isə rəçyldəşdyılar. İşdən xəbərdar olunca atdan enərəq atənlə jolçylara verib:

— Qışləq kyrtarəncəja kədər byrada daja-nənləz—dedi.

Qarvan əhli belə kar içində kalmakdan by-na bir həqumət mə'mıry qibi şiqajət etdilərşə də, ondan da:

— By da—o da bir işdur dajanьnъz—təh-didini aldılar.

Jolçylar içərisində baş ытчыланмьş, arkasь dagarcьkь karьlar, tojыk qibi ajaklarьnь qəturub kojyr, əllərini qəj tərəfə yzadırdьlar. Əli kojnynda, beli buqulmuş koçalar əquzlərinin jedəqdərindən dytyb:

— İndi ыşaklarьn qəzlərinin qəqu saraldь—dejə içlərini çəqirdilər. Bynlar «by da-o da bir işdur» savablarьna kьzarak:

— Саньм! Аганьн өзүнə deməq lazьm-dyr—qibi cumlələrilə mubahəsə edirdilər.

Barmaklarьnьn ыcunda saqitcə qədən Qəlbəli bərədə dyran Musejib bəjə rast qəlincə; barmak işarəsilə iləri bərədəqi diq çal daşda dyrmak əmrini aldı. Qışləqlərin dərin meşəni ihatə edən gejri muntəzəm haj-hyjyndan meşə cinqildəjirdi. Karlar içində ajagь zьvьldajan qışləqlər jьkьlьb-kalkьr, dytdyklarь qeniş xətti, öz hərəqətlərilə muhit dajirəsi halьna salьrdьlar. Bir agьzdan qışləqlər:

— Əjə, əliqlər tərпəndi! Bir vakt dyryn ha!—kьşkьrtьsьnь kopardьlar. Harajь eşidən avçьlar ajaklarьnьn altьnь məhqəmlədir, kal-kan—dəşlərini jatьrdarak tufənqlərini bir daha joklayьrdьlar. Namьsьnьn qənlundə «qasqa mənim rastьma qələjdi» arьzlarь qəçirdi. Bir çok belə qisqilərdən çьkan ana əliq öz javьylarьnь

kyrtarmak ыçun atьlan qullələrdən sarьbьb bьrdən—bərəjə sьçrajьrdь.

Ыldьгьm sur'ətilə bir-birini dabanlajan javьr əliqlər ənalарьnьn arkasьnca kьş qibi ыçьsyrdьlar. Son çьkьş joly Musejib bəjlə Qəlbəlinin aralьgьndan idi qi, bьrdən onьn agaran bəjrundən Musejib bəjin qulləsi dəjərəq dəş aşagь jьvarlandь. By dəfə javьr əliqlər Qəlbəlijə tərəf pənah arapьnca, bir sьra doly qibi jagan atəşlər karьsьnda, jaralь duşərəq byjnyzlarьnь daşa-kajaja çьrьrdьlar.

— Adə kojma! Byjnyzlarь bərbad etdilər—əmrі qəlincə Qəlbəlinin ag dəstə хəncəri avlarь çьrьnmədan azad etdi. Qəlməq icazəsini alan qarvan tərпənməqə başladь. Onlardan bə'ziləri by dar qəçiddən çьkdьkdan sonra hərumçəq to-ry qibi cьgьrlarla meşəliqə dagьlьb qəntlərinə tərəf uz kojdylar.

Başlarь kьgьlmьş əliqlər atlara çatьlarak jag-bal qarvanьna koşyldьlar. Karlar içində kan tərə batмьş avçь və qışləjicilər heç bir şeyə sahib olmadьklarь halda mə'jys olaraq evlərinə dəndulər.

Boran joly itirirdisə, həjətdəqi fənərlərdən saçьlan ьşьklar, jolçylarьn dogry istikamət uzrə hərəqət etmələrinə jərdьm edirdi. Karьdaqь baş-qəzləri sarьnmьş karaylçylar öz jerlərində o jan-by-jana qəzinirdilər. Karьn qьzьltьsьnь

eşidən karavyllar hənirtijə dogry əllərinədə tufənq suzərəq:

— Aj qimsiniz! Dajan! Dyryn!—deyə kışkırdılar.

— Bizi! Musejib bəjdur!—cavabın alıncası mevkə'lərinədə dajandı.

Saçaklı jəryncəsən vətəkadan asan kara bəniz və çox yzın vucydly olan Musejib bəj icazə ilə odaja daxil oluncası qursudən:

— Oho! Xoş qərduq, Musejib xoş. Bari əliq qətiribсэнmi?—dedi.

Musejib qursudə əjləşməjərəq:

— Birini də jok dərduu. Ancak əliqlərə mane'çiliq edirlər.

Syltan qursunu iləri çəqir, əlilə sakkalın qeri darajarak bərqdən:

— Qim!?

— Qəntlilər.

O amiranə bir vəziyyət:

— Bəs sən nə etmişən?

— Onlara kadagan etmişəm! Bir cəklərn da cərimələmişəm.

Syltan sol əlilə bəynə eşərəq məgryanə:

— Ax!... By kanmaz qurdlər! Min dəfələrle tapşırılмыш qı: heç qəs avlara tokyna bilməz. Bir də bilməjirəm by hejvanlar əliq avından nə həzz alırlar—deyə Musejiblə asta danışğa qırışdılar.

Xəritə üzərində muhaqəmə jurudən Jysif Cəlal əfəndi bejuq ajna karşısında dyryb çijnindəqi baftalara bakmakla başın tymarladı. Gramofonyn dəstəsini əlində hərləjərəq «Çanak kala» valın köjdy və:

— Syltan! Artık olıjor—səzilə məxmər qursudə əjləşdi. Jysif əfəndi Musejibi dikkətlə qəzdən qəçirib:

— Syltan! By dəlikanlı qimdur?

— Əfəndim! Xəritə üzərində oldygynyzdan mane olmadım—deyə uzunu Musejibə dytarak tanış oluncası—dedi.

«Tanış oluncası» işarəsini alan Musejib ajaga kalkarak paşa ilə qərüşub öz qursusundə əjləşdi. Syltan isə Musejibi paşaja belə təkdin etdi:

— Jysif əfəndi! Musejib bizim ısaqların ən namysly və gejrətlisidir. O qunlərdə ermənilərlə əlakəsi olan by «Bajyndyr» Məhəmmədi lap evindəcə arvat-ısağın qəzunun kabagında vıryb tojyk qibi partlatmışdyr.

Jysif əfəndi kılçasın bir-biri üstündən aşarak barmaqların daraklajb baş barmaqların hərləjə-hərləjə:

— Mərhəba oğlym, mərhəba! Qavırlar öz kajdasilə! Fakat qavırlara dostlyk bəsləjənləri elə etməq lazıy. Şimdi belə islam xajınlar ıçun harbi muhaqəmə kyrylmasıy əmr etmişəm. İş-

tə elələrinə karş jalyňz e'dam cəzasə lajik ola bilər.

«E'dam» qəlməsindən baş çəkməyən Mu-sejjib bəj:

— Dəgrydyr əfəndim elələrini kəddəm elə-məq lazımdyr—dedi. Val kyrtarəb xəyldama-ga başlağan Syltan valə dəjşdirib «Karjagdy-ny» kojarak içəri odalara daxil oldy. Sokatlarə öz kajdasilə lələqə təhvil verən jasavyl Qəlbəli içəri daxil olyb, karənyñ agzənda sol əlilə tu-fəngini dytarak, sag əlinin ucuny qicqahəna səjəjib məmyri bir istikamət aldə. Onyn qəzlə-ri zərli ramkalardaqə gybernator pagonly və ət-rafənda olan bir takym hejbətli əqlərə tiqilmişdi. Dikkətini, xusysən rəssam sifətilə jarədylməş çəplak kadəb və rəsmiñ altəndan asylan dəstəsi kəzylə kəlynclar cəlb edirdi. Qəlbəli kəlynclarəb dəstəsi tuşundan jykarə bəkdəksə, agzənyñ syju akər, byra daxil olmaq hakkəna maliq olmaqla xəjalynda:

— Mən də bəjuq adam oldym—dejirdi.

Syltan cənəsindəqi top kara sakkalyəb (cə-nəsindəqi qullə jerini ərtnəq uçun kojmyşdyr) və lora byglarəb qəmirə-qəmirə qymbylty ilə içə-rijə kajədyb qəzinir və səjlənirdi:

— Pəh! Gəribə də bizim zabit-mabitlər kor-kak çocykdyrlar! Lap agəzlarəndan sud kokysy qəlir. Mən Zəngəzyr ermənileri üzərinə hucym fiqrimizi onlara dejirqən:

— Pajəz... dyr, sojyk... Onlarəb jeri nə bi-lim bərqdur—...qibi bəhanələrlə jejb rahatca jat-mak, kəyləlarəb da yzatmaq istəjirlər.

Jysif Cəlal əfəndi:

— Саным Syltan! Pəq də darəlijorsən!.. Ja-hy sən korkma! Gələbə bizimlə olacaq! Bir də unytma qı, sənin planəb çəzan cahan dəjuşlə-rində arslanlyk namənyñ alan Cəlalədyr, Cəlal—səzlərilə Syltanə saqit, edərəq qursudə əjləşdirdi. Cəbindəqi kəzyl kytuny masa üzərinə kojan Syl-tan, bir papros çəkarəb jandərdə və tamam içəri sumurdu. Uzunu Qəlbəliyə dytarak:

— Qimsən? Nəjə qəlmisən?—dejə soryşdy.

• Qəlbəli titrəjə-titrəjə başladə:

— Aga! Pristav Tejmyr bəjin atlyşəjam! Sizə məqtyb və bir balaca sovkat qətirmişəm—raporla məqtyby Syltana verib kabəqə vəzəjjət-də dyrdy. Syltan məqtyby açəb o tərəf-by-tə-rəfə çevirdi:

— By da lap molla xəttilə jazylmışdyr. Qimnazijada da mən by musəlmani dilə heç fiqir verməzdim, bəhanəsilə məqtyby Jysif Cəlal əfəndijə qəcirərəq okymasəny rəca etdi. Jysif Cəlal məqtyby əlində jankəlynə dytarak oky-maga başladə:

«Ali həzrət və izzətsəm Syltan bəj cənablarə huzyryna!

Əvvələn nəqərliq salaməny sizə buzurqa-varin huzyryna təkdim etməqlə və sanijən mə-

lym edirəm qi, Qəlbəli vasitəsilə sizə hədjə olarək: 25 pyt jag, 20 pyt bal, 15 dənə uzlu pəndir motalı və 50 pyt dəjirmənliq bygda qəndərirəm. İlavə sizin tapşırғыңызға qərə 30 cut ala, 25 cut zəgal rəng, 27 cut kəzyl boz rəngli cənqələr toplajb Şejlanı qərbələj. Hətəm xana təhvil vermişəm. Sənqərlərdə ala-sejrəq atışma davam edirsə də, salamatlıkdır, ancak-ancak qundə 10—12 nəfər adam ölür.

Syltan by son cümlədən çox şadlanarak:

— Bak! By yaxşı işdur. By adamların öl-məqi qurdləri lap gejrətə qətirəcəq... Hə! əfən-dim dalıssın okuyunuz!—dedi.

— Ancak byrasə var qi, sərhədd qəntlər barışyk koymak istəjir. Sadənlər qəntlilərinin əh-valatə camaatə lap həjəcana qətirib, həqumət əsqərləri də qar qərməjir.

Sizin nəqəriniz Mogaəyz nahijə pristavə Tejmyr».

25—X 1919.

Syltan ojalananarak ajaga dyrdy. Səbri tu-qənmış odanə başyna aldı:

— Ax! Qəntlilər həjəcanda, barışyk kojr-lar, əsqərlər də qar qərməjir—cümlələrini bila-aram səjləjir və qəzlərindən ıldırın çakırdı.

— Tejmyra bak! Hələ arvat qibi də mənə xəbər qəndərir—dedi və iri addımla qəzərəq paşanın kabagında dajanə başladı:

— Bir də siz elə bilirsiniz qi, bizim by şəhər yşagə parlamentçilər hazırladıkları ətəqi kotaz-ly zabitlər, by zir-zibillər bir şeyəmi dəjərlər? O cəbhədə ancak Syltan qurdləri iş qərə bilər.

Syltan uzunlu Musejibə dytarak gəjət məg-ryr bir səslə:

— Musejib! By saat yşakları başyna top-lajb, qecəjə, kara, kijamətə bakma! Özünü sa-bahı sənqərlərə çatdır! Əşitdinmi!

— Bəli eşitdim.

— Elə isə həjdə, tez-tez bütün ixtijarların da sənə verirəm. Əzum də qələəcəqəm—dejb kəzməş nə qibi agzı qəpuqlənməqə başladı.

Musejib artıq sözə cəsərat etməjərəq hazır-lyğa başladı.

V

O, düşünür, necə olarsa da belə usyli-ida-rəni devirməqi qəsdirirdi. Fəkət qunduzqu səh-bəti də unyda bilməjib əzluqundə «məni kaşra-caklar!» sözünü akşama qibi bəlqə min dəfələrlə təqrar etmiş idi.

Şamo çəzdəy butun faceəli planların içə-risində Kəməri qəzur, bilaixtijar ona pərəstis edib, onyn səadətilə hesablaşmaga məcbyr olr-dy. O, öz mükəddəratın hələ ikdam edən Sa-dənlər qəntlilərinin talan, əjilələrinin dəstəqir, na-myslarına təcavuz edildiqini, əzlərinin isə qim

bilir haraja qəndəridliqlərini bilirdi. Şamony dərin və nihajətsiz bir suqytdan Qulsənəmin əsqrutusu xylas etdi. O tustudən qəzunu ova-ova ocağın kəragında əjləşdi, jəmb qənara təqulən qəsevləri iləriyə toplajəb Şamoja dəndu:

— Kaga! Sənə bir sözüm var!

— Necə sözdür de qərəq?

— Sözüm bydyr qi? Səhər ertə dədəmlə məsləhətimiz belə oldy qi, Kəməri qətirəq.

— Necə? Kəməri qətirəsiniz? Ony sizə qim deji! Heç vakt ola bilməz!—deyə kət'i rədd etdi.

Qulsənəm ilavə etdi:

— Şamo! İşin birini-bilirsən, birini jək, kadan alım kardaş! Kəməri qətirməsən işin içindən ənqəl çəkar! Təhmətdə kalarək.

— Koj qim nə bacarırsa etsin!—Şamo dişlərini bir-birinin üstə koyıb səkdə.

Qulsənəm ondan əl qəturməjərəq ona jakənləşəb dizini kycakladə və artək inadla:

— Bak! Kardaş bydyr dejirəm: Syltan, Kəməri o koşyn bejuqu Jysyf paşadyr, əfəndidur, hər nədur, ona bir əjləga da olsa arvat edəcəq! Sənin üstünə də bir motal atəb kalaja qəndərəcəq!

Şamo heç bir cavab vermədi. Onyn kəlbində atəş pusqurur, içində isə Kəməri himajə edir. O, Qurdustan daqlarənb təməlindən jəkmək istəjirdi. Şamo byny jəpardə. Fəkət muhit; bejuqlərə ehtiram etməq adətini bir jəşajəş vasitəsi qibi

tərq edəməjirdi. Qurdustan daqlarəndan təqulub akan qurd kanlarə Şamony bogyrdy. Alınədaqə ag tər bejuq iztirablarənbə nəticəsi idi. Nihajət Kəmərin mənliqi karşəşında aciz kalarək çox gejr-i-ixtijari:

— Özunuz bilərsiniz?—dedi.

Qulsənəm by hala çox səthi kiymət verməqlə toprak altından qəj uzunə bəksəb:

— Karanlık düşür, danəşarlar—deyə dyryb qetdi.

**

Dymanlar arasından çəkan sabah qunəşi öz zərrələrini hisli qahanəb çəpərindən dərinliqlərinə sokyrdy. Zija ilə kara hisin karşəşləklə dəjuşu bir çox muəmmalarə andəşərdə. Zəif qunəşin tə'sirindən ancak qunejlərdən tozanak kar ərimədə, öz bullyrlygilə qəzləri kamaşdırmada və jənə də daqlardan ara-sıra qullələr atılmada idi.

Qulsənəm evlərini duzəldib kajəb anasından by qunluq ona bir 3—4 saatlık izin verməsini rəca etdi. O da:

— Avara qucuq saklajənbə təqnəsi koltygında qərəqdur—cumləsilə—jəxşə rədd ol qet—cavabənb verdi.

Qulsənəm özünü ilq dəfədə atasə evinə atəb atasənbənb uzu üstə jatəşəşənb qərdu. Janənda əjləşərəq səbəbini sordy. Dünən Tejmyr bej tərəfin-

dən birçə baş əquzlərinin də ətliqə aləndəyən bildi və öz-özünə dedi:

— Aj zalımlar! Bir evin dünya varəndan təq bir əquzunu də aləb, ony bojnı byrly kojarlar-mı?—Bəs neyə by 10—12 oquzlulərə tokynma-jrlar.

— Eh...Ah bala?.. Həqumət 10 əquzu olan-lardyr. Onlardan qim alacak—deyə mitil jorgan-ny bir çok kamçyların şahidi olan çijninə alarak çybygy kyrdalamaga başlad. Cəfər qışinin hisli ag sakkalilə buruşmuş uzundəqi qədər dalgalar bəranlı daglar kədər mə'nalı idi. Onyn simasın-daq by, bəranlar altmış yaşna qibi topladəy qədərlerin jəqynlar idi. O urəqindən çok çyr-rynms «hər qecənin qunduzu vardyr» ymydila bir allaha təvəqqul etmişsə də, by qun bynlar-dan ymydy qəsilmışdi.

Qulsənəm indi bynlar hiss etdiqinə bə-kəmajarak, bylakda başny qəlinlər içində aşag tiqməməqi hər şeydən juqsəq dytyrды. O, «sənin kardaşny adaxıssny əlindən aldyar» tə'nəsinə tab edə bilməjəcəqinə qərə, əzunu by as çirdəb-dan kyrtarmaga çalyşrd. Qulsənəm atasna, akşamq razyləy və camaat içindəqi söz və səh-bəti bildirincə, Cəfər qışı Qulsənəmi dərin və mə'nalı olarak suzdu. Qəzunu qahanın çarək baca-syna tiqərəq:

— Kəzım !Səzlərin çok hakldyr. Ancak?... Demışdim qi... Şamonym tojynda heç olmazsa?!

By jeralty qahadan çəkəb, jer uzundə əzumuzə bir qoma kəjbrak. Lə'nət fələqin qərdişinə qi?... butun əmrumuzdə, qunumuz ax-vajla qəçdi...— cumlələrini bitirməmiş qəzlərindən doly qibi tə-qulən yaş Cəfərin ag, hisli sakkalından suzələn-mədə, qədər dalgalar ny okşamada idi.

Qulsənəm atasny bojnyna sarılmış şəf-kət damcylarilə sanq onyn ryhy cərahətlərinə mərhem kojmak istəjdirdi. Artək tablaşa bilməjə-rəq belə bir ag başlad:

— Ata! By daglar olmajdə,
Saraıbb sylmajdə;
Bir əjrylk, bir olum,
Heç biri olmajdə.

deməsilə uzunu atasny çijninə səjçəjib davam etdi.

Ata əhd etmişdim qi, Şamonym tojynda qə-rəq jorylyncə ojnajam... O da belə...

İqi muxtəlif ahənqli səslər bir-birinə karışb kəbrdə kan açylmış sətəlcəmin zarıltssny və vajlyltssny andyrd.

Qulsənəmin hıçkrtssny qetdiqcə siddət-ləndiqini qərən atasə əzunu duzəldib kəzny sa-qit etdi. By qun Kəməri qətiməq məsələsinə kət etdilər.

Qiçiq daxmasıny duzəldib kardaşlar ny jə-dirib ojnamak uçun jola salan Kəmər yzın kym-ral həruqlərini, daranmak uçun ənunə dəndərmış və qeniş qəjsu üzərinə təqmışdu.

Pərişan olmuş kymral saçlar, kar kədər ağ
qəjuslərinə toqulmuşdu. Saçlarla oynamaqda
olan incə iliq qibi barmaklar, by iştiraqdan nəş-
ələnirdi. Kəmə, byрасьнь cejlan bakyşilə suzə-
rəq, Şamo qəzilə sejr edirdi. O, bütün qənclər
içində bojca hamьdan yca, бакьşca hamьdan
qəsqin, nişançылыкда birinci olan Şamosilə, taj-
-tyşlarь içində iftixar edir və bütün hərəqətlərin-
də Şamonyn urəqinə kudrət, kuvvət verə biləcəq
bir zəminə jaratмага çalyşьrdь.

Birdən şakьkьtilə səqsənən Kəmə Qulsənə-
min daxil oldygyny qərdü. Dərhal ipəq qibi tellə-
rini arkasьna atarak sadə kara qalagajisilə başь-
нь өrtdu və Qulsənəmə əjləşməq üçün jer qəş-
tərdi. Qulsənəmin kaş-kabagь kyzej karь kədər
acь idisə də, fəkət Kəmənin jaldьzь çəhrəsi karь-
şьsьnda by acьыk zəjil olmada və çəhrəsini sa-
rьmьş gətm bylytlarь aralanmada və kalkma-
da idi.

Qulsənəm çok dajanmadan başladь:

— Kəmə! Sən bizim xalamьz kьzь və Şa-
monyn sevqilisən. Bizim arьmьz sizə lajьkь bir
toj etməq idi, ancaq?...—dejə əlinə maşanь ala-
rak jeri kyrdalajьb davam etdi:

— Zamana belə qətirdi qi, bizlər iləri qəl-
məqdən qeri qediriq. Ortada da sөz-səhbət yza-
nьr. «Sөz, səhbət» qəlmələri Kəmənin çəhrəsini
dəjšdirir, karanьkьlaşьrdь. Bahar ymydlağьnь
elə bir vaktда çiçəqlənməsine özü çok şubhə ilə

bakьr, ala qəzlərin hərлənməsi isə ətraфьnь ja-
kьrdь. Qulsənəm çok ağьr-ağьr:

— Atamla məsləhətimiz bydyr qi?... By
qun sizin.. əlimizi bir-birinizə verəq. Toj uçun də...
heç tədaruqumuz jokdyr. Indi isə sənin rə'jini al-
мага qəlmışəm?...

Kəmə çokdan-bəri kət' etdiqi bir syala karь-
şь dyryxa-dyryxa belə bir kьsa cavab verdi:

— Mən məsləhətdən... çьkmaььram!? Mənə
qərə... Şamo hər sejdur...—dedi.

Kəmənin by kət'i sөzundən şadlanan Qulsə-
nəm evə kajьdbь əhvalatь atasьna səjlədi.

— Deməq by qunə razьыk verir!?

— Hə dədə! Dejir özunuz bilərsiniz!

Cəfər qişi, bəzəqli arьzlağьnь belə bir acь
halda nəticələnməcəqinə içəridə xoşlanmadьь tək-
dirdə:

— Elə isə kьzьm! By jakьn öz babьmьzьn
kьz, qəlinlərindən bir neçəsinidə jьg, qedin səs-
siz-qujsuz qətirin, mən də qədirəm molla Gafara
qəbinini qəsdirəm—dejə jollandь.

By qiçi kajnaşma çok da bəjuq olmajan
Şejlanьja jajьlardь. Əllərində təsbih hərлəjən və
ağ otağьn ustunə toplanmьş adamlar bir-birinə:

— Bala! Cəfər qişi oğlyna toj edir, karnь-
nьzь ыsлага kojyn—dejə istehza edib şaka ilə qu-
luşurdulər. Əhvalatь eşidən cьrьk əlbəsəli, agьz
jaşmakь kadьnlar, Cəfərin qahasьnьn kabagь-
na toplanьrdьlar. Bir kadьn arkasьnda çocygy

aglağa-aglağa qəlib özünü kədənlərə çatdırıb. Vəziyyətin ciddi hal aldığına qərərən Kəməri iqi nəfər jeddi və beş yaşlı balaca kardaşlarının, bu kara daximada qimin yanında kalacaklarına və nə cür dolanacaklarına düşünürdü. Onları yanında çağırsın, başlarına əlilə sığallayıb, qəzlərindəki bahar buludunu, uzun kara qırıqlarında toplaşmış balaca çocuklarını başına töqürdü.

Diğər tərəfdən də o, Şamony və onun hej-siyyətini juqsəq dytur. Durna bylağındaq öz tə-qidini unyda bilməjirdi. Onun ag sifətindəki kər-məz, tər çəhrəsi neysan uqnəsi qibi qah ağlayır, qah da qulumsəjirdi. Kədənlər, onu aralığa al-mışdı. Çox jubanmadan, Şamonun çocuk vək-təndə anasının Karabakdan pambyk hakkilə Şamonun tojuna maxsys aldığı paltarları Kə-mərə qejdirirdilər.

Qıciq dəstə ilə evdən çəkan Kəmərin qəzlə-ri, arkada bojunlarına buqən kardaşlarında, ajakları isə kədənlərlə qədirdi.

Qaha kəbəyində toplanan kəz-qəlinlərdən bə'ziləri:

— Belə bir vaktə toj olarmı?—deyə e'tiraz edirdilər. İclərində kara cücə qəzlu, orta bojly kədən:

— Alt-ust danışmağın! Təqnəsi koltygyn-da kalıbb, dolanacaq jokdyr, kojyn qətirsin, al-lağ xejir versin—savabın verib qahaja qirdi. Nəmədə Kəmərin fevkəl'adə qəzəlliqinə karş

dərin bir arkadaşlıq məhəbbəti vardı. Kəməri qətirən dəstə kəbəyə çatdırılca Qulsənəm cəld içəri juyurdu. İri bəjdaca kəbə kax-kozla doldy-ryb eşiqə çəkdi. O ilq dəfə beş-altı qərə əlini dol-dyryb uşaklar olan tərəfə səpdi. Uşaklar da bir-birinin əlini cərməkləyə-cərməkləyə jəğərdilər. Qulsənəm kədənlərin içərisinə qirib onların da rəjəni verdi. Kəz-qəlinlər, karanlıq düşür deyə evlərinə kəjədi, bə'zi jəkənlər isə cecimdən duzəlmış qərdiqin daldasında Kəməre təsəlli ol-mak üçün onun yanında oturyrdılar. Jətiqin do-ly kəzlar Kəmərin yanında əl çəməjib, onun hallarından daha artıq marakləndilər.

Ala-karanlıqlı Əhmədlə qəruşub lazəmi məsləhət almak üçün qədən Şamə kəjətdi. İndi artıq hamı kəz-qəlinlər, hətta Qulsənəm belə çə-qilib evlərinə qetmişdilər. Pilovy byğlanıb, ag samavə rəkkədamajan bu həjət heç qəsi artıq özündə sakləyə bilməmişdi. Şamə jəd və varlı ev-lərin joksyl konakları qibi ocağın aşagəsində oturmışdı. Cəfər qışı arası—qəsilməqsizin çy-bygyny odləyir, tustusunu çəqir və cərt atırdı.

Şamə, Kəməri qəruncə həm juqsəq şadlıqlar, həm də dərin gəmlər içində uzurdu.

O, Kəmərin qərunməsinə mane olan bu ka-ba qərdəqi bəjəyə atmaq və ancak Kəmərinin əcəgilə bu karanlıq qahən quldurtmaq—ajdən-latmaq istəjirdi. İşdən kəjədən qasəb qəntlilər,

myzdyrlar, danşşyklaryň davam etdirməq uşun Şamo qılə toplanırdıylar. Qəncələr Şamonyn belə gəfil tojuna asyklanıy.

— Belə də toj olarmı?!—deyə dodakaltı dongyllanırdıylar. Şamo qələnlərə açyk sifətlə jer qəstərib, başka qəlməjən joldaşlar qəldiqdən sonra məsələ haqqında muzaqərə açmağ lazıy bilirdi. Şamonyn bir çok jerli e'tirazlaryna baktajarak, cəm olmyş joldaşlary by qunqu məsələnin muzaqərəsini sabah bir asyda vaktə qeçirtməqi və kavalçy qor Alıxanyn byraja qətirilməsini kərara aldıylar.

Qusqun qunəş son və zəif sarı tellərini yca karlı daglar başından çəqir; qəndin o biri başında Sevdimalinin anasyn:

— Bala, hejji?!—səsi daglary-ormanlary dilləndirir və özilə ağya cəlb edirdi.

By mahnynyn mysikisini daglarda uçuşan odly fişəqlər, əvəz edir və karynyn səsinə qet-qədə kaldıyrdı. Qəndin arasynda zəif-zəif dolayan adamlar öz alçasyk qomalaryna, bir çoklary da ancak karıyş qıclə seçilən jeralty qahalaryna çəqilirdilər. Qəmur kuyysy qibi jer altından çykan tustulər yzany, nihajət bir-birilə çal-qeçir olyb havaja kalkırdıylar. Əsrlər bojy davam etmiş by qahalar bə'zən jazyn şiddətli jagşynda içində-qilər uşun əbədi bir məzar şəlini də ala bilirdi.

İqi-uç kırmızy taxtaryşly otaklaryn byrada qəruqməsi qənar mahallardan by Şejlanlı qən-

dinə ajagı duşən adamlar öz tarixlərilə kısa bir muddətdə də olsa oğraşmaga məbyr edirdi. Dərənin içində olan by qənt; Mıgavylyz çajynyn şyryltıyş altında olaraq öz taleinin uzu qılməz karanlıklaryndan bəslədiqi mahnylarilə şiqajətlənilirdi. İndi by çaj qənarı sevqilərini gejb edən kızıların quzərqahı və qeçmişlərini xatırlayacak azad nəgmə jərləri olmyşdy. Orta bojly, doly vucydly, kara kırmızy bənizli Fərzəli:

— Alıxan başyn aşagı əj!—deyə ony dar karıdan, jərin altına-endirəraq, orta ocağyn ətrafında devrə vıymış qiciq məclisin başında əjləşdirdi.

Qiciq və zəif vucydly Alıxan anadan olma qor idi. Onyn peşəsi akşama qibi karılary dolaşyb, avıç-avıç yn toplamak idi. O, öz-özluqunda butun kuvvətilə məclisi cəlb edib xırda çocyklaryna artyk ryzy toplamak ımydilə, qulumsəjirdi. Alıxan çijnindən kavalyn aşyrdı. Əlinə qəturub çyngıraklaryn zyngyldatdı. Çok dajanmadan, kavalyn sag kylagynyn dibində dytyb xıtyldajan səslə asta belə okydy:

Aras kıragı ləqlər

Çirmənib ag biləqlər

Sevən-sevənə qetsə

Hasil olar diləqlər.

Sonra kavalə uzunun kabagında tappılda-
darak jenə başladı:

Əzizləm çən qələ

Dyman qələ çən qələ

Qədən qəjnəq ağ məmə

Al əlinə çənqələ, hejll!

deyib daha çalmaga başladı.

Dəjunən kəblər simsiz telegraf qibi bir-birini hiss edir, həyatların ufkunda kopan kiyaməti by toj məclisində də unyda bilməjirlərdi. Onların varlığı, borana düşmüş qullər qibi muhitinin acılığı altında dəjunurdu. Kəmə, cecim qərdə-qin janyndan hərdəm bakır, başkaların artıq qərməməsi üçün tez çəqilirdi. O, öz baktışlari, Şamosy qəçirdiqi qəsməqəşlər içindən almak və pəmbə vucyduny onyn qemiş qəjsu üzərində uyjtmak istəjirdi. Bir çok vaktlar xəyalında Kəməri təcəssum etdirib, onyn dyryşyndan həzz alan Şamo, indi çok dərinlərdə nə işə aktarır, və qəzunu də Kəmərin qəzundan çəqə bilməjirdi. Məzhyn, fəket kajnar qəzlər bir-birinə təsəlli verməq üçün qənardan sanq:

— Bizim də dəbdəbəli tojymyz, ləqəsiz və solmaz məhəbbətimiz olar...—deyjirlərdi.

Əzləri hiss etmədən məclisi dərin suqyt kaplamışdı. Cəfər qışılə jan-jana otyran Alo papagyn qerijə byrakarak başladı:

— Bojyndyrygymyz jerdə, toxymymyz da bycakda kaldı—səjlədiqdə də dejirlər: «Koşyn sizin namysynyzy saklajır».

Alo arkalıgyn jukarə dujməsini açə-açə əsnədi və:

— Ja hak allah!—dejinə—dejinə davam etdi:

— Aj canım!... Mənlə qirvəm evinin arasə kardəşlərdən min dəfə jaxşy idi, je, min dəfə!—barmakların arkasyn bitişdirərəq əzundən bir şeyi dəf' edir qibi kolların açə-açə:

— Deh!... İndi təjlənin kabak divarə uyçyb təqulub, kış qunu... karnıma da kara ilanlar dolır—deje—Eh cəhənnəmə olsyn, qora olsyn—səzilə janyñ jərə verdi.

Fərzəli başkalarınə qəz vygararak:

— Jaxşy, Alo əmi! Qimə acyk eləjirsən?—dediqdə, Alo qışı jarəm acykly bir tərdə:

— Əzumə! Намыя!—deje qəj tərəfə bakdı.

— Deməq allaha damy acyk eləjirsən?

Alo çok əjri-jəri bakarak:

— A, ej qifir-qifir danışma! Bilirsən ha!?—dejerəq uzunu başka tərəfə dəndərdi.

Şamo, by akşam muzaqərə açacagından, Alonyn qilaj-quzəranına karşy uzunu joldaşlarınə və başka ixtijar qışilərə dytarak:

— Намънъза dejirəm! Syltan, Qurdustanъn orta qəbəqində oturyb qef çəqir. Sərhəd qəntlər də bərbad oldy qetdi.

— Lap qunu sabahdan barъъga qirməq, kardaş qibi jaşamak lazımdyr.

Alo sag əlini kylağъnъn tуşyna aparъb əlinin içilə bir şey atan qibi:

— Jok ax, heç baş dytan işə okşamajъr. Nə dejim?! Bəlqə kym qəjərəndə ola?...—dejə məclisdə əjləşən, ixtijarlarъn uzunə bakdъ, onlar da dogrylygyny təsdik etməqə başladъlar.

Fərzəli, Şamonyn artъk sъkыldъgъnъ qərə-rəq:

— Aj Şamo, axъr by qecə mubahəsə açma-jacajdъk canъm! Mən əlum əqər daha agzъnъ açasan—dejə—uzunu Alъxana tərəf dytyb çal-maga başlamasъnъ bildirdi. Alъxan kavalъnъ alav-da hərləjib iqi əlləri içində saklamakla barmak-larilə «dъrъp-dъrъp» vuryrdy.

Alъxanla kavalъn səsi qahanъ titrədirsə də, fiqir dərjasъna cummyakda olan by məclis əhlinin fiqrini heç də cəlb edə bilməjirdi. Fərzəli, məclis-in matəm jeri qibi sust qeçdiqini, qərə-rəq dyrdy və ajajilə:

— Qeri! Qeri oturynyz!—dejə jykarъ baş-da təkribən dört metro yzynlygynda ensiz bir jər hazırladъ. Alъxan da ajaga kalkъb sazъnъ qəq-lədi. O qorlara maxsys bir fərasətlə sazъnъn sim-

lərilə həm-ahəng olan kədələrilə o baş-by-başə addъmlajarak qəzirdi. Sazъndan:

«Ra-raj-raj-ra-» səsləri çъkъnca jerdən:
Hə Alъxan! Başla qərəq—dedilər.

O da başъnъ sallaja-sallaja suzərəq davam etdi:

«Rast qəldiq, şuqur qərdum camalъn
Məhsərə kaldъ divanъm Əslі
Mən bilirəm səni mənə verməzlər
Ag məmən tagъna dolanъm Əslі»

O ajagъnъ javaş-javaş kojarak səzlərini aj-dъnca dedi. Alo qışı:—Alъxan! «Qor oglyndan de-qərəq» təqlifini edincə hamъ Alonyn səzunu sъn-dъrmak olmaz—dejə razыlъk verdilər. Alъxan təqrar sazъnъ sinəsina basarak:

«Qor oglyнын qucunu qərdum
İçində bir laçъnъ qərdum
Dört bir janda, beş bir janda
Dokkyz həruq saçъnъ qərdum! Hej!!

Saçъnъ—dejə sazilə kycysъr qibi ojnajъb hərlənirdi.

Məclisi, Alъxanъn «Qor ogly» ustə okdy-gy səzləri, indi daha artъk cəzb edə bilmişdi. Hət-ta, Fərzəlinin koca anasilə Alonyn koca kadъnъ da bojlанъb Alъxanъ dikkətlə dinləjirdilər. Kə-mərlə Şamonyn urəqləri bir-birilə əpuşməq və kavъşmak uçun çъrpyndъgъ bir anda itlərin mu-

təakib hurməsinə bəjəra çıxarak, Fərzəli tələsiq içəri qirdi və:

— Balam! Qəndə quclu atlı qəldi, qərunur jənə də pristav və Tejmyr bəjdur—dedi.

Məclisdə suqyt dərinləşdi. Hətta Аьхань sazь da sysdy. Ancak atlıların əjak taprıltsə qahanь nəgara qibi qymbyldadırdь.

Jasavyllarla qahanь ihatə etdirən Musejib bəj əlinə jəln tapança içəri qirdi və tapançasь-нь silqələjərəq:

— Hajdь! Ыкьн! Tez-tez-tez!!!—Tufənlə-ri də sənqərlərdə alacaksьnьz—dedi.

Səfər qışı, sənqər sözünü eşidincə titrəje-titrəje Musejib bəjin əjaklarına duşdu və ydgyna-ydgyna:

— Musejib bəj! By qecəliq Şamony apar-ma, ony mənim by kocalьgьma bagьsla—dedi.

Musejib bəj cəqməsinin byrny ilə ony özün-dən rədd etməq istəjərəq:

— Jok! Olmaz, olmaz!—deje kьşkьrdь.

Şamo kьzarmьş qəzlərilə Musejib bəjin qəzləri içinə bakarak, atasьnь gejlə kaldьrьb cök ycadan:

— Ajaklarda surunməqdən başka əmrunuz-də bir şeje jaramazsьnьz—dedi.

— Uşaklar hamьmьza qetməq lazьmdyr. Çunqu millət davasьdyr...—səzilə bir daha qəz-lərini Musejib bəjin qəzləri içinə zillijərəq qaha-

dan cьkdь. Alçak qahanьn kara quncundə jerləş-dirilmiş Kəmər, titrəq dizilə ajaga dyrarak by əlum səfərinə, Şamosynyn uzunə bircə qərə də olsa, bakmaq istədisə də, mumqun olmadь.

VI

By on iqi nəfər də, jasavyllarьn atlarь də-şundə qədərəq pijada oldyklarьndan uzu byz baglamьş çajьn ustundən qəçdilər. Atlılar da sejrəq byzlygy sьndьrarak cök cətinliqlə atlarь-нь adlatdılar. Qunduzqu zəif qunəş və tərəddud-lərin nəticəsində olarəq ərimiş kar, qecənin şid-dətli şaxtasilə bynlarьn qədəcəqi cьgьrь byz zo-laga duzulərəq bəjuq ucyumly dagьn dəşilə, uzu kyjly altdan jykarь kalkьrdılar. Ajьn ьşьgь by-rasьnь dytmadьgьndan jerdən karanlık ləqə qı-bi ajьrьrdь. Pijadalarьn kabagь, dagьn başьna cətdəgь halda, pijadalanmьş atlılar ancak dagьn dibindən on beş metro kədər kalkmьşlardь. Adamlar byz zolagь üzərinə mьncьk qibi duzul-muşdular. Qəlbəli atlıların lap ortasьnca qedir-di. Onyn atьnьn nalь cök çaparlıkdan jejlmiş, mьxlarь da nal barabarlığьna cətmьş idi. Bir-dən Qəlbəlinin ag jalmanlı atь özünü saklaja bil-məjərəq suruşdu. At kabak əllərilə qəj byzly cь-gьrь cьrmakladьgь halda dal əjaklarь byza ilişə bilməjirdi. Qəlbəli cilavь əlinə dolajьb:

— Deh! Deh!—deyib acıqlanırdısa da, mümkün olmaırdı. Qeridəqilərin atları dyra bil-mədiqlərindən onlar:

— Tez ol!...Çəq!...Atlar tələf olacaq!—deyə bagırdılar. By dəfə Qəlbəlinin atı əlləri ustə kal-karak cılavı da aldı. Bir az qəçməmiş, sıd-ırmı kajalı və qədilməsi mümkün olmayan dərə-də atın son və jərmıçık iniltisi eşidildi. Adamlar jolyndan kalmadı, Qəlbəli də bir az bəkdıkdən sonra özünü sındırmajarak:

— Kyrban olsun millətə—deyib onlarla ba-rabar jollandı.

Şamo ilə joldaşları tufənı və patronlarınlı alarak orta cəbhəyə jərləşdirildilər. Silisilə daqlar boıy uzanmış cəbhələr tam saqıt idi. Ancak, ara-sıra qəjdəqi yldızlar seıreşir və geıjə olyrdılar.

Onlar başka cəbhələrə qədincə Şamo joldaş-larını lap jakyına toplaıjı başladı:

— Joldaşlar! Əhməd özü erməni kommu-nistlərlə qəruşub, hər iqi cəbhələrdə davanı jəırtmak uıun aıjıksa hərəqət etməqi kət' et-mişlər. Ancak daşnaklar işi dyımyşlar.

— Dyımyşları?—deyə Fərzəli dahada sık-laşdı.

— Erməni joldaşlarımdan Karaqəzovun evini jandırmış, bir neçələrini də İrəvana qən-dərmişlər.

İçlərindən birisi:

— Evlərini jandırmırlar dedin?!

— Bəli iş belədur. Zəhmətqəşlərin kardəş-lıq alavlar qəprusundən qeçir—deyə ətrafı dın-lədi. Baş-başa seıqənmiş qənc paçavralı qurdlə-rin byrakdıkları nəfəsi onların sinəsindəqi dəh-şətli vulkanı andırdı. Şamo tez başını onların içinə əjəreç:

— Hə, Əhmədin dediqinə qərə by jazda Ry-setdəqi joldaşlarımdı bizə qəməqə qələcəqlər. Onlardan bir başkası:

— By jaz, qəməqə qələcəqlər?!

— Hə, by jaz qələcəqlər!—deyə Şamo anı bir fıqrə qetdi. «Qəməqə qələcəqlər» sözünü eş-i-dərqən daha artıq sıklaşarak sanqı, özlərini bir vahid halına salmaq istəjirdilər.

Şamo aktardığını bylmyş qibi «hə!»—deyib ilavə etdi:

— Ona qərə mən təqlif edirəm qi, by dəkikə on iqi nəfərimiz də sənqərlərə daqylak. Jasavyl-ların danışyğından, sabahları Zənqəzyra hu-cum olacığını kylagım eşitdi.

Fərzəli:

— Şamo! Bizim işimiz nə olacakdyr?—deyə soryşdı.

— Sizin işiniz?! Adamların arasına qirib qizlicə onların başa salmaq olacakdyr.

— Baş dytmazsa?!

— O vakt aşykdan-aşyga çykş etmelijiq.

— Çok jaxşş!—deje Fərzəli başşn onlaryn arasyna sokdy. Bir az xşşnlaşandan sonra Şamodan tə'jin yerlərini ejrənəreğ hərəsi bir tərəfə səpələndilər.

Şamo ancak-ancak dan jeri səqulər-səqul-məz özünü Sadənlər sənqərinə çatdırıa bildi. Vəzijjəti sezmiş qibi bütün danşşk və hərəqətlərə dikkət jetirirdi.

Sənqərin dalışında saçaklı jəryncəja burnmuş Musejjib bəjlə çijni baftalı uç zabıt qəzir və əllərini məsələni kət' etmiş qibi hərəqət etdirirdilər. Zabıtlərdən yca bojlısy ajrılaraq 5 nəfər suvari əsqər çağırdı. O, bəjrundəqi symkasından paqətləri çykarış onlara verdi. Tə'cili olaraq lazımi jerinə çatdırmaq üçün tə'qidi əmr-lər verəreğ trybkany əlinə alış bir tərəfini kylağyna, diqərinə agzyna dytarak danşşyga qirşdi.

— Mahmyd çavuş! Mahmyd çavuş!!

— Sənsən?!

— Byra bak, by qun, qəhnə Qorysa hucym başlanır.

— Əvət, əvət başlanacakdyr.

— Sən takьтынь karşındaqь düşmən cəb-həsinin düşünə jerit.

— Bəli, bəli! Necə olarsa da.

— Fursəti ələ qəçirincə cəbhəni bombardman etdir.

— Əvət, etdirəcəqsən! Etdirə!...

Şamo xusysən by danşşklary hissijjata karyılmış adamlar qibi dinljir, bir muharib komandır qibi fiqrində kət' edirdi.

Zabıt sol əlini şalvar cibinə sokarak:

— Mahmyd çavuş mənim səsim jaxşş qəlimi?—dedi.

— Hə, mən səni jaxşş eşidə bilmədim.

— Byra bak! Əmr etmişəm qi, sizin bomba-larynızyn aşyışilə hucym başlansın.

— Başlansın! Başlanacakdyr.

— Eşidirsənmi? Özünüzü qəzləjin, partizan qurdləri kabaga salın.

«Partizan, bombardman» səzləri Şamony zəhər içmiş qibi kəvğylmaga məbyur etdi.

O fursəti fevt etmədən; hamya kəşər olan boz kəlbə daşyn üzərinə kartal qibi şygajarak:

— Jol-daş-lar!!! Kar-daş-lar!—deje bağırды.

By bağırты bütün cəbhə əfradəny öz iti pən-cəsilə alış özünə tərəf çəqdi. Onlar hamış bojləndylar. İçlərindən biri:

— Dəli olybdyr?! Nədur?!

Diqəri aralarından iləri çykarak:

— Jök əzudur! Şamodyr!

Bir başkası:

— Kylak aşyn qərun nə var?—dejen Şamo, hamynın dikkətini cəlb edincə çylğncasyna ola-

rak əllərini iləri yazaraq qəsqin bir lisanla başladı:

— Jol-daşlar! By qun, siz, Qurdustan və Zənqəzyryn by yca karlı dağlarında, şaxtalar altında, byzlar içində yatmış, qunduzləri də bağ-lar, daşlar, çölləri öz капыңызla boyyjysınyz.

Şamo, iləriyə əjilmış bir vəzijətdə davam etdi:

— Soryram! Nejə?Nedən ötru?! Qim uçun?! Və nə uçun?!

Cəbhə əfradında by dərin syallara karş bir nihajətsiz sysgynlyk əmələ qəldi. By syallar, onların bejinlərini öz iti dişlərilə qəmirirdi.

Qəzinmədə olan Musejib bəjlə zabitlər by qənc və əzəmətli qurdun nə deməq istədiqini bil-məq uçun jakına qəldilər.

Şamo, by dəfə jymrygyny dujunləjib bir-şəji tokmaklajar qibi ilavə etdi:

—Siz, dınməjirsiniz?! Mən dejim! Biz, öz zəhmətqəş kardaşlarımızın üzərinə hucyma qe-çirqən, Syltan bəjlər, Androniklər, Drolar, py-lemjotların takkyltşından həzz alırlar.

Cəbhə, sabah jykyсында aylan adamalar qibi silqələnərək, Şamonun lap jakına toplar-nyrdylar. Musejib bəj mayzer tapancasının dujməsini altdan-altdan açdı.

Şamo gajət qyrlajş bir səslə:

— Siz qurdların! Qəjçəq kызларын namy-sy Syltan bəjin şəhvətini səndurur.

By sözlərdən qurdilər kasırgaly dəniz qibi mevcə qəldilər, onlar bir ağzdan:

— Dogrydyr!! Dogrydyr!!—dedilər.

Şamo halkın ryhyny əlinə aldygын hiss edərək duzəldi və qəzunun bakyş ufkunu cəbhə-çilərin üzərində daha da qenişləndirib, hamş-ny nəzarəti altına almış qibi:

— By qun, biz... hucyma qəçməjəq. By qun biz!.. hər iq cəbhədə, kыrmыз sunqulərimizi.. Syltanların, Nizdelərin qəjuslərinə dajamalyjk!... By qun biz! Erməni, musəlman sözünü kaldıgын barışyk kojma...—deje kyrtarmamışdy qı ,Mu-sejib bəjin mayzerindən çykan fişəng sagdan onyn qəjsunə saşyld.

Şamo, qəjsündən fəvarə vyran kызыl fanta-ny sag əlilə dytyb sözünü bitirməq istədisə də, mu-vəffək olamajyb şişə kырыntыş qibi olan çыкыл-lar üzərinə sarildi. Qurdustanın boz kajalar, Şa-monun urəqində bəslədiqi inkilab arızyların, bir kызыl fantanla jazyb jadqar saklamaga çalyşy-rdy. By bəzəqli, dag başının kыrmыз şə'lesi, Qurdustanın ufukundən kara qagalargын dərin-liqlərinə kədər sokylyb onlar ыşkladacagilə fəxr edirdi.

Motal papak qurdilər, pylemjot başında əli lentaly zabitləri qərərək, heç bir həərəqət etmədən

Şamonyun kanlar içində çapalamasъ karşsında, xəcalətlərindən başlarıнь yerə tiqdilər.

Bir-birinə düşmən saşylan hər iqi cəbhə uç verst məsafədə karş-karşja durmuş idi. Hər bir tərəfin dydygy xətlərin boju, otyz verst olmaqla, bir-birinə mukabil dəhşətli dağlar; çox hurdur və sıldyğm kajalyklar idi. İnsanyn tuqunu urpərdən by vəhşi çəllər, indi artыk əli kabarylar uşun adi bir jatakxana saşlyrdь. Mahmyd çavyşyn takьmь ənünə katdyğь pərtizanla karşydağь sarь kajada jerləşmiş cəbhənin təşəbbusunu almak uşun kəsd etmiş idi. Onlar bircə-bircə çal, boz daşlykda uzu üstə surunub əzlərini cəbhənin dibindəqi kajalyklar arasyna döldyrdylar. Elə də əmri alan başka cəbhəçilər, olumun kara kamçыsь altыnda ilərijə surunurdylar. Mahmyd çavyşyn takьmьndağь; beş nəfər əsqərin hamьsьnyn birdən sarь kajанын üstə atdyklarь bombalar, cəbhə boju hucumyn signalь oldy. Hər iqi cəbhə adamlary, karş-karşja çarьşьr, xьpּa-laşьr və jeq-diğərinə ciddi mukavəmət qəstəriridi. Hər bir galib öz məğlybyny vəjyldada-vəjyldada canavar qibi dağdybь parçalaşьrdь. Ətrafda kыrylan pylemjotlaryн тьгьлтсь, tustulu toplaryн qyryltysy Qurdustan və Zəngəzыр dağlaryнь beşiq qibi jьrgalaşьrdь. «İləri! İləri!!» marşь by jьr-

galanan dağlary çocыk qibi hənqurdur və zarylda-dьrdь. Cəbhələr dəmirçi qurəsi qibi kьzьşьb, kьzьгьn mis aкьnlarь qibi kajnaşьrdь.

Sag cinah «Dьg» qəndini odlamakda və daşnaklary qeri otyrtmakda idi. Daşnaklaryн sol cinahь isə «Zabьk» qəndini odlajьb musavat əs-qərlərnin qurəqinə minmişdi. By kajnaşmalar içində; iqi nəfər ejni qejimda, əlinin çatlaklaryndan kanlar təqulən qəntilər dəş-dəşə qəldilər. Onlaryн sunquləri jeq-diğərinin qəjsunə dajanyнca qəzləri də bir-birinə tiqildi. Vaktilə əməq tərləri içində bir tarlada işləjib, ortalыkdağь agaclaryн qəlqəsində istrahət etdiqləri qəzləri ənündə canlandь.

Sunqulər bilaixtijar qəjuslərindən suruşub kalyн kara sancыldь və kыndaklary jыkarьja kalkды. Hər iqisi hejqəl qibi jerə tiqilib dyrdylar və mat-mat bir-birinin uzunə bakydylar. Bir daha qəzləri ənündə: qəlqəliqin ənündəqi quləşin içində oynaşan çocыklary qəlib qeçdiqdə:

— Ax biz?!—dejə hənqurub, aglajьb kыcaklaşьdylar. Qənardan:

— Ej! Millət xajini!!—dejə aтыlan qullələr by iqi dostyn ətini və капынь bir-birinə karьşдыгь ag karlar içində kьгьmьзь ocak jandyrdь.

Bir az qeçmədən hucumyn gejr-i-mutəkabil hərəqətinə qərən hər iqi ordy hucummy dajandyr-

maga və kabakqə qirintili, çəkmətlə, xəstə üzrə mufafəə vəziyyəti yaratmaga məcbur oldy.

Dagların dəşündə, kənlə karlar içində sərilmiş bəz şinelli əsqərlər və metal papak qəntilər, əbədi bir yığıja dalarak açk qəzləri və jəym buquq əllərilə sanq qəruşurdulər.

Bə'zilərinin də muhtəlif vəziyyətdə yazmışmalar və sydan çəkməş balıq qibi partlaşmalar, damaklar fışladır, qəzləri isə tamamilə vəhimədən qorlaşdırırdı.

By bir jəym cəmdəqlər aralarında, bağır-saklar əjaklara dolaşanlar və kajalardan ucanlar iqi əllərilə zəhlə karlar ağzlarına təpşidir—jenə də:—Sy! Jəym sy?! Mənə syuy?!— inildəjirdilər.

Tustulər ycalır bylytlər öz kojnylarına alır, alavlar isə məhəllənin birindən o birisinə qəçirdi. By alavlar arasında kovruylan insanlar, kara insan hejəli jaradır, öz sənətilə by sərqijə bir şey ilavə etməq istəjirdi.

Alavlar içində dajasyln dəlnca agznlə buzərq aglayan, sudəmə Quluşan səsinə, ancak kəçkənlkdə tıfdən əlmüş anasə haraja qəlirdi.

Ufukdən çəkan qunəş arsız adamlar qibi by tabloja dişlərini agardır, ala-sejrəq yldyklar xəcalətindən qizləmirdi.

Bəli! Cəbhə bojj dogrydan da çək saqit idi?? Ancak çijni bəftalə zabitlər, əllərində dyrbın iqi

saatlık fəalijətlərini sejr edir, bə'ziləri də əqqaslık sənətlərini dərinləşdirir; musavat və daşnak əzlərinə fəxri materiallar hazırlayırdılar.

By hadisə Şeylanlı qəndinə çatmış bir çək ana-bacılar, qəlinləri və belə buqulmuş atalar mənzərəyə magnit qibi cəzb etmiş idi. Kəmə, tərlənlə kəçran avşlar qibi butun adamların önündə qədirdi. Lap arkadan isə Cəfər qışı dag jəkə iməqləjir, hərdəm də kəz Qulsənəmin əlindən dytarak ajaga kalkırdı.

Cəfər qışı butun vucydlə uçunduqu halda Qulsənəmin əlindən jəpşarak:

— Bala! Jykyda qərmüşəm...—deyə içini çəqdi.

— Nə qərmüşən dədə?!

— Kəzım! Dindirmə! Urəqimə daməb, bəlim sındı. Şaməyn başında, jəkin bir iş var.

Qulsənəm qəz jəşlənlə qizlətməq üçün arka tərəfə dəndü. Namədan qeri kolilə qəzunu silə-silə qələn Qulony qərdu və:

— Dədə! Bydyr Qulo da qəlir—dedi.

Cəfər qışı ancak:

— Bala! Koltgyma qir! Ajaklarım qətməjir, mənə apar—deyə jəlvərb Qulsənəmin qəməqilə piləqənə çəkar qibi addımladı.

Kəmərin saçı, uz-qəzunu örtmüş, dil-dodag isə artk kyryjarak, jənyrdı. O, kyrymys dililə,

janlyk dodaklaryny jalajarak dajanmadan jokysy jaraly cejlan qibi seqir ve oklanmyş maral qibi tyllandy.

Kəmə r ə z l u q u n d ə :

— Qaşqa mən də... akşamlar Şamo ilə qe-
dib ony təq byrakmajaydym?!—deyə r ə q t o p l y q ə-
lən adamlara tər ə f koşdy.

Kəməri, ilq d ə f ə d ə arkadaşlaryny çijnində qələn Şamonyn cənazəsi istikbal etdi. Illər yzyny həsrətini çəqdiqi Şamosynyn, indi kanly cənazə-sini qərən Kəmə r: «Şammı!!?»—deyə kəşkə-rarak uzu üstə duşdu.

Ən tər ə f dən cənazəyə jaryşmyş Fərzəli:

— Şamo! Bak... Kəmə r haraja qəlmış?
Toxta, bir az toxta!—deyə cənazəni jərə koj-
dyrtdy.

Şamo «Kəmə r» sözünü eşidir qən, kanly lax-
talar içində qəzunu açyb sol əlilə Kəmərin
başy n kəldyrarak kərməz dəşu üzərinə kojdy.

Cəfər qışı Şamonyn cənazəsinə dogry uzu
ustundə ilan qibi kəvçylarə k açylərdə.

VII

Ətəqilər qecəqi xusysi muşavirələrində gajət
tə'cili olaraq, zabitlərlə mahaly dolaşmak,
avam xalky təhriq etməq, ilavə bir neçə partizan
dəstələri duzəltməqi kərara aldylar.

Beləliqlə sabahy «Çorban» və «Abdallar»
nahijələrini dolaşyb, hərəsi juz nəfərdən ibarət

səqqiz partizan dəstəsi təşkil edib cəbhələrə jerit-
dilər. Əzləri də kərari-sabik uzrə Alxasly qən-
dində istirahətə məşgyl oldylar. By qunun sabahy
isə «Magavyz» nahijəsinə çəkəb, lazımy hazı-
lyk uçun Şejlanly qəndinə jasavyl qəndərdilər.
Syltanyn dəstəsi plany jerinə jetirmiş və sərhəd
qəntlərə dogry hərəqət edirdi. By, əlli beş nəfərə
kədər qər qəmli, kəvrak atlylar alçak meşənin or-
tasındaqy hundur tili jykarə duzulmuşdu. Atlyla-
ryn kabagə, aşagə duzənqahy korymyş, juqsəq
daglary oldykca karly olan «Çəlbajyr» duzənqah-
lyna çəkməkda idilər. Byrasy toplar qyrylytsyn-
dan, bəslədiqləri marallaryny, əliqlərini gejb et-
miş, bir məzaristanə dənmişdu.

Kabakdaqy dəstə Şejlanlyja tər ə f çok yzan-
mşdy. Ən əndə aparylan, uç bojalə bajrak, şi-
maldan əsən quləq karşsında zabitin ymyzy-
ny sındırmak və buqməq istəjirdi. Ara-bir zinqil-
dəmələrinə səbəb olyrdy. Onlar duzənqaha çə-
kəncə atlaryny koşa surməq istədilər. Sarə inqilis
jəhərli atlar, ağzylaryny magara qibi açarak ilq
bir-birini qeçməqə çalyşdylar. Sonra javaşjarak
janaşdylar. Onlar da, rahat səhbət etməq uçun,
atların cilovlaryny əldə saklajarak, saqit surməqə
başladylar:

— Pəh Syltan! İstə pəq nazly afətlər.

— Necə? Əfəndim nə dedin?!

— İstə, şy Alxasly cejlanlaryny deji rəm.

— Bəli cejran, həm də dag cejranları.

Jysif Cəlal paşa vyrylmyş bir tərəkilə:

— Baho! Mən Avropa şəhərlərini, Anadolı qəjələrini də belə dolaşdım. Fəkat belə tabii qəzələlərə heç də tasaduf etmədim!

By tə'rif Syltana artıq xoş qəldiqindən əjunə-əjunə:

— O qunləri qizli məqtybda parlaman rəisliqinə də'vət oldygy my qərunca, cəryb, atdım! Mən ancak və ancak daqlar Syltanə, Qurdustan kralə cejranlar avçəşə olmaq istəjirəm.

Paşa, Syltanə özündən cəkdəyən qərunca ilavə etdi:

— Bana elə qəljor qi, şy qunlərdə kardaşyməz Xosrovy, mahal valiliqindən, parlaman rəisliqinə aparacaklardyr.

Syltan, sol əlilə özündən bir şeji rədd edir qibi:

— Koj elə olsyn. Onlar kabinet adamlarədyr.

Sonra da barmakların ysilə qəjsunə vyra-vyra:

— By qun Syltan olmazsa, onların Azərbaycan İrəvan daşnakları ucca qunde alt-ust çevirər—dedi.

Jysif paşa Qurdustan səbhələrini əlilə qəstərərək əjunə və atəna baka-baka:

— Əvət, Qurdustan Azərbaycanın Çanak-kalasədyr—deje atlarıni iri addəmlarla surduler.

Kabakqə dəstə, qəjlərə karşə olan duzenqahda atlarıni daşandəryb, əzlərini qəstərməqi kərərə aldylar.

Tora dygmyş atlarıni içindən, iqi-iqi ilərije cəkyb atlarıni saldyrdylyar.

Onlardan bə'ziləri jəlyb kəlync, bə'ziləri silah ojnada-ojnada başa cəkyb atlarıni dəndərib əzlərindən sonra qələnlərə tamaşa edirdilər. Beşinci nevbədə cəkan iqi qəhər atə dəsmallarıni atarak cəld başa cəkyncə o tərəf-by-tərəfdən:

— Jaşasyn millət!! — səslərini ycaldarak qulurdylər. Uçyk daxmalar arasəna jəyylan qəntililər:

— Əlbəttə jaşasyn millət qi, əzləri acyndan qunortaja jətyb jəməqə arpa tapmadəkləry halda, sizin atlarıniyə arpa təyənəni ustundə jətyrdəy, tylalarıniyə kuyryk, əzunuzə isə hər nə desəniz... verirlər—dejirdilər.

Syltan taxta kobyrly mayzerini bəjrundən jəhərim içinə, lap kycəyənə kojarak qəjsunu qərib, bogazəy artlajarak bir daha ilavə etdi:

— O qunləri Şyşa klybynda əjləşmişdiq. Butun Karabag zibilləri də orada idi. Karjagdə ogly da okyjyr və məclisi kəzəşdyr, hərdəm də

bir zənqulə vyryr. Səhbətimiz duz «69» verinc Kalabəjova:

— Sizin Xosrov da gybernatorlyk sijasetini apara bilməjir—dedi.

Ajaklarънъ uzənqijə dajajbъ jəhərin içində janpərtu otyrarak paşaja tərəf çevirilib də:

— Bir sən ələsən agzъна elə bir şillə vyr-dym qi, dişləri tamam karnъна doldy. Öldürə-cəqdim, Saleh xozəjin əlimdən aldı.

Jysyf paşa şahədət barmagilə baş barmagъ-нынъ ucuny birləşdirib kolyny iləri yzadarak:

— Kalbəjov!? O bir kərkək tulqudur—dedi.

— Sizin саныңыз üçün Jysyf əfəndi! Mən Şysə Ermənistanънъ odladanda onlar, arvat qibi padvallarda qizlənmişdilər—deyə atънъ tərptədi. Paşa də onyla qoşalaşdı.

Ətraf daglardan mal-kara javaş-javaş Şejlanlъ qəndinə təqulurdu. Byлага toplanmış arvatlar bir-birinə:

— A gъz Syltan bəj by akşam dejirlər byra qələcəqdur ə-ə...—deyə danъşырдылар.

İçlərində olan Şəhpəri arvat:

— Bala! Syltan bəj sizəmi qələcəq!? Sizdə qi, bir şey jəkdyr. O qələn jollara mən kyrban olym. Bizim Qəlbəlaji dejir qi, o, olmasa Qurdustan alt-ust çevirilər—dedi.

İçlərindən bir qəlin əsə-əsə:

— Aj Şəhpəri xala! Viləjəti dagъdan Syltan bəj əzu dejilmi? Hələ jazъk Xəjrinin ərini dəjdu-rəndə biçara qəlin korkysyndan yşak xaric etmişdi:

Şəhpəri əhəmiyyətətsiz bir vəziyyətə:

— Onlar hamъsъ şər, bəhtəndyr—dedi.

Kalan kadъnlar Şəhpərinin korkysyndan lap javaşcadan bir-birinə:

— Bir dəfəliq кырысajдык санымыз bəlqə kыrtarajды—dedilər.

Atlylar jaklaşыр, qəntlilər titrəşir, molla Gafar da qəj abasънъ o çijni by çijninə atarak ajaklarънъ qoşalajырды.

Dəstədən aralъ qətililən hundur ag jallъ jə-dəq atlarънынъ qışnəməsi, nizama dyran qəntlilə-rin urəqinə sancылырды. Molla kabaklarънда ol-makla xalk hamъsъ onyn atънынъ dъrnağъnda səcdəyə qətdilər. Mahъt cыkasънъ çərməjib kara kырşagъна qeçirən qərbəlaji Hətəm xan da, bəslə-diqi koçy qədi. Hətta koçyn kanъ, Syltanънъ atънынъ dъrnaklarъна çiləndi. Syltan atdan enincə qasъblar atlarъ cыlavlajъb hampalar Syltan ilə qəruşub onyn qiciq ehtiramъна karşъ:

— Bəj şafaatъn (şəfaətin) artъk olsyn, allah rutbəni artъk eləsin—dejib jənə də cərqə ilə du-zulurdulər.

By qunun batan vaktə Sevdumlənin anas-
nın səsi jəlnəz dejidli. Qəndin by biri başından
Cəfər qışinin əli kojnynda qəzəreğ hərdəm:

— Lo! ¹⁾ la! ol-lo—deje çagırmasə, karlı
daglar, jaj quləşi qibi jandəgər və karənin səsinə
jardəma koşyrdy. Balaca qəndə dagylan başka
atylarəp arpa-saman davasə kylaklar batəgər-
d. Balkona çəkan Syltan sol əlini fil xortymly
kalife şalvarənin cibinə kojyb pələnq bakşilə ca-
maatə suzəreğ başlad:

— Camaat! Sizdə qurd kanə jokdyr. Qledə-
-qudələriniz kydyryb azyblar. Siz çal sakkallar da
onlarəp cilovlarəp çəqməjirsiniz. Indi sizi də Sa-
dınlar camaatənin qəqunə salaram—deje əlini
balkonyn məhəccərinə vyryb o baş-by-başə qe-
dir. İqi mərtəbə otagə silqələjirdi. Motal papak
qəntililər içəridə həjəcana qəlir, nəfrətlərini jagd-
gər, zahirdə isə bojnlarəp buqurdulər. By hal-
da abasəp duzəldib, təsbihini hərləjən, kəsə boj-
ly molla Gafar iləri dyryb koltygyndan tymac ba-
jazəp çəkararak:

— Bəjim! Aga qərəmsiz... kyl xatasəz ol-
maz... By cəmaəti by kyranı-qərimə bagəşla!?...
—dənəreğ uzunu camaata dytdy və:

— Cəmaət! Syltan bəj cənablar, dogry....
byjyryrlar. Bəjuqlərə ehtiram etməqi, bak!... By
kyrani-məcidde allah taala byjyrmyşdyr—dedi.

1) Lolo—qurd agəşdyr. Hər agəp başında lolo deji
okşarlar.

Ajagəp koşa vyran Syltan camaatə bir da-
ha nəzəridən qəçirib bəjuq qəjdəsilə başəp jə-
galajarak—«jəxş!!»—dedi.

Pagonlarəna bakan top bəg, ag bənizli Jy-
syf Cəlal paşa əllərini balkonyn məhəccərinə səj-
qəzəreğ:

— Har haldə, bən hərəqat və tədaburi-hər-
bijjədə məs'ylam. Ehtijacatı-əsqəriyyə sərf edil-
məq uzrə, jəgər erqən, 46 baş iri ətliq hajvan,
150 pyt taxil, 15 pyt jag hazır edilməlidir.

Ancak rəkəmlərdən nə istənilidigini bilən Alo
qişi əli dənədə olaraq iləri qəlir:

— Əfəndim! Başəna dənəm, bizə jazəgər
qəlsin. Bir hejlə verməqə magdyrymyz, jokdyr.
Bojnydyrygymyzerdə, toxymymyzer da bycəkda
kaləp, bəçək da lap xirtəqə dajəp—deje boj-
nyny təqrar buqərəq dalə-dalə qerijə çəqildi. O
tərəf-by-tərəfə bakan Jysyf Cəlal paşa uzunu ca-
maata dytarak:

— Jahy! Dogrydan da siz anlamajərsəp,
biz millətin mykaddaratəp həll edijəgər. Siz bo-
jnydyrykdan, əquzdən danəşjorsynyz.

Pristav Tejmyr bəjə işarətlə:

— Oglym by qavyra bir kaç zopa dart—
dedi.

Alo—əffə...—deje kyrtarmaməşqan Tejmyr
bəjin şallagə Alonyn başında şarpydajəp ycy isə
qəzundə çatlad. Alo çəvirilib fərydad.

Syltan, Tejmyra kəzəşməş nəər angərtəsilə:

— Bynlarə doldyr kodyklyga, dejiənləri də birə-iqi jəg, strazniklərə də jol ver qi: by qeəcə bynlara bacardəklarəny etsyələr. Bollşevikk ol-myşlar!!—dedi.

VIII

Ətraf daglardan əsən həzin quləq, karə çəpərlərini vəjəldədyr, qeəcə isə azarə içəri vuy-myş xəstəliqi yjytмага çalyşyrdy. Jalənyz alçak qahadan çykan korlar yzanəy, zylymatəy bagrynda qizlənirdi. İçəridə isə həjətə bitməqdə olan xəstənin üzərinə, butun ulydylarə sənmədə olan, bir kəlbin telləri sərilmiş və ony karədan dolan şax-tadan muhafəzə edirdi. Xəstə by örtudən həzz aləy qibi, hərdəm qəzələrini bir nəktəjə zilləjib duşunur və ara-bir də çapaləjyrdy. Xəstənin əjak tərəfində bir ag sakkal tərənəyərək hərdən bir:

— Can!. Ca..a..n!.. Can Şamo! Can!—dejərək qəzələrinin jəsilə əlavəlanmada olan urəqini sən-durməq istəjirdi.

Jarəy sənuq ocak qahanəy, əncək karanlyk qeəcə kədər əkəkləndəy bilirdi. Ocagəy bəbəqindəqi kara aftafə daşarak lələqindən isə ag qəpuq tylləjyrdy. Xəstə uşun hazırlanan by çayə Kəməy tamamilə uynydarək Şamosyny bir an nəzərindən kaşyra bilməjirdi. O başny öz əlilə sar-

dəy qəjsun üzərinə kojyb səqşəqəli bir jykyja qetmişdi.

Onyn ulydylarə qəniş və nihajətsiz ufuklərdə doləşəy dibişiz dənizlərdə bogylyrdy. Kəmərin hissi öz arəylarənyy kara kanatlarə üzərinə qainatə dolənarək kəhkəhə çalyr və sonynnda isə özunu Şamonyn kara toprakly kəbrinin qəşiqçisi təjyin edirdi.

Birdən o, artəy hər şejə asi qəsilir, əmqin qəjlərə kalky, aly, qunəşi, yldyylarə belə uşygyr, bir-birinə çalyrdy.

Kəməy bəxtinin sijah çarşavəny burunub qəniş fəzalarə doləny, nə isə bir şej arəjyrdy. O jyjynyb, darəny Şamoja naz saty və onyn kol-larə arasəy qirib yjylyrdy. Kəməy, çocygyny qejindirib əlindən dytarək, qəndin nihajətinə qəti-rib, Şamonyn jolyny qəzləjirdi. O, bylytlərdə qizlənməş daglarəy başəy kədər juşəy, ejni anda da əm dərin, korkync dərələrə kədər alçalyrdy. Kəməy Şamosyny dag başəy qərərək çykyr-çykyr jaklaşy, əli çatanda özunu ilanlarə doly bajkşylyk dərədə qəyurdu. Nihajət o, jəşyl daglardan bənəşəy dərəy Şamoja yzədy, Şamo əlini yzətdəy qulərək əzəy kəyyləjyrdy.

Kəməy, jorylymyş, parlak əlyndə inci qibi tərər jan-jana duzulmuşdu. O, dogrydan da məşy-məşy nəfəs alarak Şamonyn kəyməş bylak kəynəyən qəjsundə yjymışdy.

Qecə öz bagrında qizlətdiqi jeralı qahanə qizlədə bilməjib ələcsəz halda insan kəssabları-na təslim verdi. Onlar, jerin sinəsinə dogru çarılmış dar jolagada dəjandılar. Uryadniq başın Tejmyr bejə tərəf yzadarak nə isə sordı. Tejmyr bəj də cavabında:

— Jök! Aktarış lazım deji. Намысь bize mə'lymdyr. Ancak qəturub kajədacagık—dejə başın əjəraq içərijə qirdi və:

— Byradan bir ɣğyrtı ɣka bilməz. Çok muxtəsər səzumuz vadyr—dejə şahmara okşar kamɣsın silqələdi.

Cəfər qışı özünü itirəraq:

— Hin il!? Nə? Nə ejləjəx? (ejləjəq) syalın verdi.

Tejmyr bəjin əjaklar Şamonyn mutəqqasi altına qirdiqi halda:

— Heç, Cəfər qışı! Heç bir şey jökdyr. Sənin qəlinini Syltan bəj ɣagyr—dedi.

— Axır... nəjə?—dejə Cəfər qışı özünü vylkanlar içində hiss etdi.

— Qəlinini, Syltan bəj ɣagyr—dediqdə Şamo dirsəqlərini jerə verib, kalkmak istədisə də mumqun olmadı. Şamo bircə qərə başın kaldırğ qəzunu dolandırđ. Dyrna bylagında «Şamo əlməjincə» və'dəsinin jalanlyğna uzur istəjir qibi Kəmərin qəzlərinə bakıb və qərməməq uçun qəzunu jymdy.

Cəfər qışı pristav Tejmyr bəjin əjagına suruləraq:

— Tejmyr bəj! Bizim jaral sinəmizdə qef məclisi kymajın... Bizim by qunumuzə... rəhm et—deji hənqurdu.

Tejmyr bəj «sys! sys! olmaz!»—deji Kəməre jaklaşınca, Cəfər qışı özünü dogryldy bir jeqə dəjənəqlə karın qəsəraq:

— By qundan sonra! Mənim əlməqim... kalmagymdan məsləhətdur!—dedi.

Tejmyr bəj, «ха,ха,ха» edəraq:

— Uşaklar! Byn ɣkarıb oluncəjə kədər vyryn—tə'qidini verdi.

Bojnyny cini üzərinə dəndərmiş Kəmə, by insan kəssablarına hurut-hurut bakırdı. O Şamonyn jarasına tokynacagından korkarak iqi əllərini jykarıya yzadıb və:

— Jaralıja tokynmajınыз!... O əlur!... O can verir—dejə aqladı. By aqlamak Şamonyn jarasın bir daha dərinləşdirdi və çox javaşcadan:

— Əhməd! Əhməd!—dejə ɣagırdı.

Kəmərin bir an əvvəl guryrlanmakda olan dagınk zulfləri xəstəni ertusuz byrakdı. O, avɣsın dəstqiri olan cejlan qibi nə kədər ɣapalajırdısa, bacaramajırdı. Bajılmış halda strazniklərin koly üzərində olaraq qərbəlaji Hətəm xan ust otaklarında Jysyf Cəlal paşa ilə Syltan bəjə təslim verildi.

Qəntdə itlər huruşurdu. Qahalarda jatmajan
ajilələr də var idi. Qəndin ajak tərəfində əli silah-
lılar nə işə edirdilər. Qecə oldykca karanlık idi.
Nevbətçilər kəpəda qəziniirdilər. Qəndin kabagın-
dağ şəlalənin ojnaklığa daha da artırdı. Jer ustu
evlərdə bir-birinə sarışb jatanlar da jok de-
jildi. Qəndin başında bir xəyltə qəlir, qetdiqcə də
artırdı. Cəbhələr qərulmədiqi qibi saqit idi. San-
qədaglar matəmə burunmuş, ancak için-için agla-
jırdı.

Jysyf Cəlal paşa jaklaşb Kəmərin koly-
dan dytarak:

— Syltan! İştə şy-nazlı afət mənim olacaq...
dejilmi?

— Heç jok!—dejə Syltan diqər kolyndan ja-
rışdı. Jysyf Cəlal jalın tapancasın ыкка-ык-
kara:

— Şy кыз mən iləridən bir daha qərdum,
bynynla byrada kaldыгым muddətə evlənəcəqimi
kət' etdim—dedi.

Syltan tapancasın onyn alına səjəjəjəq
bərqdən:

— Çok da janlırsan, by кыз paqizədur.
Qurdunstanda belə qəzəl paqizələrin ilq qecəsi
Syltanın olыр, anladыгмы?

Paşanın tapancası da Syltanın alına səj-
qəndiqi halda Kəmər özünə qələraq aralıkdan
ыкды. Hər iqisi birdən:

— Aj kaçа bilməzsən, dejib кыкыгыпса, Kə-
məр quncə кысылб dyrdy.

Paşa, özünü Syltanın adamlar ыmuhasəresi
içində qərdudundən:

— Syltan! Mən səna öz rəşadətinə qərə
bagışlayram—dejə tapancası ыqədi. O da:

— Mən də səndən könəгым oldygyn uçun əl
qətururəm—dedi.

Paşa sevincəq bir tərakilə:

— Elə isə, şy afəti, by jan odada, heç biri-
miz tokynmadan saklajalım! Bir kaç saata qibi
diqərini də bylyrqan kur'a atarыз. Olыjormy?!—
dejincə Syltan da:

— Olyr-olыр—dedi.

Subh tezdən jerlərindən kalkan кыз-qəlin-
lər, çok aralıdaq sarыıkda көbr kazanlar byj-
lyjyr:

— Jenə də qərəsən qimin evi jыкылыыdyr—
dejirdilər. Karыlar da qənarда қазылан көbrə tə-
əccublənəraq:

— Əlbət indi də ajр көbrstanlık istəjirlər—
dejə мыгыданыдылар.

Dincini alan Kənbər qışı ыккасын ыккарыб
çənbələjib:

— By jana dyr, topragъ. ҫыкагъм кырта-
rak—deјinсә, Alo kazmanъ kәbrin qәnarъna, ҫa-
pъnъ isә iqi әlinin içindә çәnәsinә sәјqәјib davam
etdi:

— Balam deјәsән by toprak heç agъz vermә-
јәcәq!?

— Aj Alo! Tәzәdән toprak agъz verinәјә-
cәq? Kәbr az kalъb tamam әldән ҫыka qi!?

— A Kәnbәр! Inad olma kәbr daşa duşәcәq.
Kәnbәр qişi onyn kylaгъna tәrәf әјilәrәq:

— Alo! Sәnin aglъn, by işdән nә qәsir—dedi.

Alo başъnъ sallajarak:

— Balam aglъmъn byşkysy jok, dәhrәsi jok,
jok, allah bilsin—deјә kәbrdән ҫыkъb ҫybygъny
doldyрarak dymanlatdъ və tәqrar:

— Kәnbәр! Deјirsән qi, molla Gafar nama-
zъnъ kылmajасакъmъ!?

— Aj Alo! Aglъna qәlәni dаnъşъrsan. O fit-
va verir qi, qәrәq millәt хajini oldygъna qәrә
mejiti qәntdән qәnarda daş kalak olsyn—hәlә elә
bir tәhәр qi, јalvarъb јola qәtirmişiq.

Strazniklәр qәndin içindәqi tojyklarъ qullә-
lәјirdilər. Qәrbәlaji Hәtәм хanъn balkonynda bir
qәјnәqdә әl-uzlәrini јujan bәјuqlәr:

— Gәribә dә, атьсә oqlanlardyr—sәzlәrilә
balkona sъgъmajъrdylar. Өtәdә isә ҫocyklar:

— Nәnә! Mәnim јymyrtlajan tojgygъmy da
vyrdylar—deјib analarъnъn dәşlәrini koparъrdъ-

lar. Bir ҫoklarъ da ҫәpәrlәrin daldasъna јыgъ-
larak:

— Намъnъ byrakdylar, bizim уşaklarъ hara
isә qәndәrdilər—deјib az-tygla uz-qәzlәrini сь-
гъr və sәs ҫыkarmak istәјәnlәр bir-birinin agъzla-
гъnъ karajъrdylar.

Analarъ «Dәdә! Dәdә!»—deјib aғlaşanlara
allah qәrimdur tәsәllisini verirdilər.

Mal-karаnъ surән naхъrҫylar qәcәni karlar
içindә, sojyk meşәdә kalъb evlәrinә kaјыtmama-
гъ mәslәhәt bildilər.

Kәnbәр qişi kәbrin topragъnъ ҫыkarъb:

— Ахх aj kocalыk—deјә ҫыkъb qәnarda otyr-
dy və Aloja:

— Tez ol qir kaz kыrtarak qәrәq a...—dedi.

Alo әјilib patavanъ duzәldә-duzәldә:

— Jazыk Сәfәр! Allah sәnә rәhmәt elәsin.
Sәnin саnъn uҫun Kәnbәр! Bircә dәfә dә orыс-
-namazъnъ qәçirmәzdі, indi dә axirәtә biiman qet-
di—deјә kalkъb kazmanъ qәturub kәbrә qirin-
cә—deјәsән daşa ҫыkacak—cumlәsilә dajandъ
vә Kәnbәrә:

— Deјән qәrәq, aj jazыk qişi ezunu neјә bi-
iman elәјirsән, bәlqә ҫamo heç by jaradan әlmә-
јәcәq?..

Kәnbәр qişi toprak qurәqini әlinә qәturub
јаkъna qәldi və:

— Aj Alo! Azca danış! Bir də sənün başın
ağarıb ağlın jök. Əhvalat başka cürdür. Qım
özünü öldürər—dedi.

Kəbr topragын bir kədər qənara ata-ata:

— Hələ jazыk Kəmərin dərdi adamь lap
məhəttəl kojyr—dedi.

Alo qışı kazanь bir jana tyllaıyb onyn tokka-
syndan japışdı:

— Kənbər! Sən allah Kəməre nə olyb a—na-
gыл elə...

— Nə olybdysa bilməjirəm, ancak özü baş-
ly-qəzlu jökdyr. Əjin paltarь da salamatca qəndin
kabagьndaqь meşədən tapılyb—dedi.

Alo: «Hə?!»—deyə şəhadət barmagынın iqi
katьны dişlədi.

IX

Zəhirmar kədər ась кыş qeçirib jazыны qəz-
ləjən, Qurdustan daglarь; hava dabgalarьndan кы-
зыl nəfəs алыр, çiçəqlərini dirçəldir, meşələrinin ja-
ralarьна məlhəm kojyrdy.

Kabakda qərunən təq kəbr də by işdən qə-
narda kalmajyb kabagьkь topragын bəzəjirdi.

Qulsənəmi «mən bolşeviqlərlə kohym ola
bilmərəm» deyə əri həmin qundən e'tdibarən evin-
dən ыkarmışды, Kovylan Qulsənəm, belə bir iş-
dən artыk razь kalmakla, öz kardaşьna pərəstar
olмага başlamışды. Əl altьndan əhvalatь bilən
qərbəlaji Hətəm xan агьрылыгын Syltan bejqilə

qəçürmüşdü. Molla Gafar da hər qun, hər jerdə са-
maatь toplajyb onlara hədis deјib jeri qələndə
qurdлəə ərəbcə ајə də qətirirdi. Bylakda topla-
nan arvatlardan biri-diqərinə:

— A кыз! Deјirlər Karabaga bolşevojlar qə-
lir, əzləri də byjnyzlydyrlar a...:

İçlərindən biri:

— Janь qerçəqli byjnyzlydyrlar?

— Nə bilim deјirlər da...

By halda Qulsənəm iləri jertijib ачык dəşunə
vyrarak:

— Onlar qələn jola, bak, mənim by сапым
kyrban olsyn. Onlarын byjnyzyndan korkan Syl-
tan qəpəq ogly qər necə ајагынь kарьна jьgmak
istəјir—dedi.

Şəhpəri Qulsənəmin üzərinə atьlarak:

— A кыз ej!... Qulsənəm! Toxta bala! Qə-
rurəm çok baş арагыrsan, абыгын olsyn ej, абы-
гын!

Qulsənəm:

— Абырсыз çok pis adamдыr—dedi.

Şəhpəri sag əlinin dalьсынь sol əlinin içinə
vyra-vyra:

— Qet bala! Qet kəhbənizin dərdini çəq. Кь-
зыхдыгьndan ərini atьb qərəsən hansь dərələrin
qədələrinə koşylyb kaçды.

Qulsənəm by səzləri qəturə bilmədiqindən
onynla birçəqləşməqə başladьlar. Arvatlar da ha-
rajьыьга təquldulər.

Bolşeviqlər qəlir xəbəri, Şamonyun dizinə kuvvət, özünə isə cəsəət verirdi. Şamo, qun-qundən jakşylaşır və duzəlirdi. O, Qulsənəmin bişirdiqi şorbanı jeib jykyja qetmişdi. Alo qışı təşujə-təşujə çijinlərini qahanın agzyna səjçəjib, başını yzadarak:

— Şa-a-mo! Myş-dy-lygymy ver! Bolşovojlar Şyşa kalasına qəlib ej....—dedi.

Şamo, bolşeviqlər səzundən səqsənərəq diq ajaga dyryb Alonyn əlini sıkarak agzından epdu və cəld paltarını qejinməqə başlad.

Şamonyun uzu kızı qul qibi açmış, fərəhin-dən sanqə kanatlanıb qejlərlə ycmak, Əhmədin təsvir etdiqi inkilaba kovuşmak istəjirdi. Uz-qəzu cırmaklanmış Qulsənəm Şamonyun özü qejinməsinə qəturqən onyn bojnyna sarıld və:

— Şamo! Qaş səni by halda biçərə dədəmlə, jazık Kəmər də qərəjdi—deyə çok yca səslə aglad. By səzdən Şamonyun vəziyyəti dəjişdi. Onyn qəzunun önündə koca atasılə zulfu dagınyk Kəmər, ona əllərini yzatdıq, jadyın diləməsi, xusysən Kəmər Şamonyu harajına çağırmas dyrdy.

Yzanan qəlqələr kaçan qunəşi tə'kib edir və ətrafda bəjurən bygalar by mucadələjə komanda edir qibi, hərəşurdulər. Qəndin içində topa-topa jıgylan qurdlər:

— Bolşovojlar, tavarışlər qələr—deyə kızı gən səhbət edir, hərəsi bir nev' muhaqəmə jurudurdulər. Hətta bə'zi topalar səjuşərəq qimiləri jeraltı qahalara, bir azlar da qərbələji Hətəm xanqılə tərəf aralanırdılar.

Qəndin ajagından bir palanı atlı cıkkınca orta pejinliqə toplanmışlardan biri çağırdı:

— Əjə! Haradan qəlırsən? Juqun nədi? Hejji!!

Atlı da bərqdən:

—A əjə Karabagdan qəlırəm. Atın da şənq təqisi dəndur—cavabını verdi.

— Təzə nə xəbər var! Nə?

— Balam dunja dəjib bir-birinə—dejinca onyn danışığı qəsərəq bir neçələri birdən:

— Bəri sur ə! Bəri—dedilər.

Atlı çatınca ony komardılar, molla Gafar da lap iləriyə jeridi. Atlı başlad.

— Dogrydan desəm inanmajacakşınız, amma sonra qərəndə inanarsınız—dejinca, adamların içindən biri çok tələsiq:

— Fərzəli sən allah lap dyrysyndan danış qərəq—dedi. O da davam etdi:

— Karabag bəjlərinin qərduqunuz o, ərşifələqə kalkan otakların butun bizim oradaq myzdyrlara, rəncbərlərə verdilər. Syly jer də tamam onlara kalır, eninə də əqə bilər, bojnaya da.

— Əjə bəs dejirlər onların byjnyzlar var?

— Dejen çok gələt eləjir. Duşmən sözudur, inanmıjın.

Molla Gafar atın oilovundan japşarak:

— Bəs bəjlər özləri necə oldy?—deje sordy.

— Özləri də... nə bilim iti-batıb, bir neçələri də dejasən Qurdustan meşələrinə, Syltanbəjlilə kaçbılar.

Molla Gafar camaatın hamıyna başın dolandırarak:

— Deməq gəsb? O qi, haramdyr?!—dejer-qən Fərzəli cilovyn onyn əlindən alıb, dəşündən itələje-itələje:

— Qjet! Qjet! Karabagda qı fıyldagınyzdan sizi tanıdım. Heç tiqə də haram dejil. Bir illiq, neqer hakkıyndan jana hər Karabag bəji azıyndan on qurd myzdyry bogdyryb—dedi.

Molla Gafar da javaşca aralıkdan cıkarak qərbəlaji Hətəm xanqilə tərəf uz koıdy. Qurdlər də agra ilə karışyk dağıny avıs-avıs bəluşub pajlaşdılar.

Şamo jkydan ajılmış qibi—belə bir vakt-da by qibi rəftar etməq jaramaz—deje özunu du-zəltdi.

— Qıulsənəm indi aglamak vaktı dejildur! İndi cəlbşmak. Qurdustan xalkıny by zylımlardan kyrtarmak lazımdyr—dedi.

Öz hərəqətini jersiz bilən Qıulsənəm uzur istəjir qibi, qeri cəqilir və qəzlərinin jaşın silirdi. Şamo jyny ıyrtdamış mutəqqənin altında qı yzın qəşəli xəncərini belinə baglaja-baglaja Aloja:

— Alo əmi, sən bizim jakın adamımyzsən, sənə qizlin bir tapşırğym var.

— Sənə kyrbən olım Şamo! De qərum.

— Sən çok jaxş bilirsən qi, mənim joldaş-larımın zirəqləri başlı-qəzlu joka cıkdılar. Mə-ni isə ölüm jatagı öz koınynda salamat saklad.

Alo qışı danışğın ciddi oldygyny qərunce ony dinləjir, əzluqundə:

— Jenə də qərəsən nə hokka cıkaracak-dyr—dejirdi.

— Alo əmi! By işlər havajı dejildur. Axıra cətdırmak lazımdyr. Sən dyr bak qər Fərzəli Karabagdan kajıdbsa de kaş karalanda bizə qəlsin qi, jola cıkakagık.

Alo qışı çok məhəbbətli olaraq:

— Jok oglym! Mən səni təq byraka bilmə-rəm. Rəhmətliq dədənle dyz-cərəq cəsmişiq. Fə-rzəli hələ qəlməjib, qəlsə də mən ondan balaca adam dejiləm—dedi.

— Alo əmi! Jol yzakdyr, sən də kocasan, hələliq kal.

— Sən işini qər... aj Şamo, tustu qətuqdən cıkar, mən də dyryb cəmagımy qəturub qəlim—dedi və ajaga kalkdı.

Şamo Aloja tərəf:

— Şamo əmi! Açılañymız olsajdı, çök jaxş olardı—dedi.

Alo ajağın saklajarak döndü və:

— İşini qor, mən çomagъ juz açılaña vermərəm—savaбынь verdi.

— Janьırsan Alo əmi! Top, pylemjot kabagъna çomakla çыkmak olmaz.

— Sən ona bakma! Bax o xəncəl və mənim evdəqi çomagъm qımı qarastьlarьn heç korkysy jokdyr. Amma onlar açılmazsa, daha bilmirəm atan jandь.

— Jok Alo əmi, onlarъ tamam tyllamalьjьk. Alo təsdik edərəq ilavə etdi:

— O da dogrydyr, ancak onlarьn dilimi bizlərdən bilən hanь?!
— Əjrənəriq.
— Qimdən?
— Joldaşlarьmьzdan.

Alo addьmlajarak:

— Jaxş qedim, həm də bir açılan taparam—dejinсə Şamo ony çыkasьnьn ətəqindən dytarak sakladь:

— Alo əmi! Açılañь alanlara e'tibar etməq olmaz—dedi.

Alo qışı çijni üzərində jargъm dönüşlə:

— Jaxş sən dejen olsyn, agьm lap qəsdі. Allaha rənah—savaбынь verdi.

Şamo ona karşь—qulumsunə-qulumsunə:

— Alo əmi! Joldaş sənə öz dizinin kuvvəti lazьmdyr. Allahь byrak. Byrada Allahьn heç karьşacagъ jokdyr, tevsijəsini verincə Alo:

— Bak byrada səndən incijirəm ha!?—deje əlilə qahanьn ust hisli jaragъnь qəstərərərəq:

— Allahьn qi karьşacagъ jokdyr. Tərpətmə, koj dyryb, dyrsyn oradaca—səzlərilə karьdan çьkdь. Şamo ony dalьnca iqi addьm kədər karьnьn agъьna çыkarak:

— Qəljirsənmi? O da:

— Arkajьn ol—savaбынь verdi.

Şamo by danьşьkdan bir kədər təşvişə duşusə də, Aloda olan səmimijətə arkajьn oldygyn-dan fiqrində daha da salamat jolla qətməq planьnь çьzьrdь. O, indi artьk jeraltьna sьga bilməjərəq, by canь insan məzarьna belə isjan e'lan edirdi.

Qəndin içində adamlar kajnaşьrdь. Nədənсə molla Gafar bir daha pejinliqdəqi adamlarьn jьgьncagъna qəlirdi. Jykarь yьda qahanьn kabagъna toplananlar Şamoqilə tərəf qəlməq istəjirdilərsə də əl-ajak jьgьşmamasъ bynlarъ dajañ-dьrdь.

Qəndin bəjrundəqi duzdə qurd kadьnlarь sevinə-sevinə inəqlərini sagьrdьlar. Kьzlar bizov-larь analarьndan aralajьb ajььsa baglajьrdьlar.

Qərbələjə Hətəm xanın arvat-uşağı atlanırdı.
Karanlık javaş-javaş düşürdü.

X

Ufukdən kalkan aj dəvə boynı qibi əjilmis jolları ajdınlatmaq və Şamonyun səfərini asanlaşdırmaq istəjirdi.

Onlar hər iqisi səssiz, səmirsiz olaraq qəntdən çəkib lap agla qəlməjən başqa çətin jollarla qətməqə başladılar.

Sabah quməşi bynların uzunə qulumsəjincə Şuşa şəhərinin qirəcəqində «dyr joldaş!» səzilə daıandırıldılar. Bu səse çijni üstə dənən Şamo şiş parakdağı yldyzy qəruncə hejran olaraq daıandı və:

— Vəsikələrinizi veriniz—tələbinə karşı ci-bindəqi əziniq kırımbız biletini təkdım etdi.

Bileti açıb nəzərdən qecirən əsqər «bağş-lajımbız» səzilə bileti Şamoja kəjtərdi.

Şamo əsqərdən belə ehtiram qəruncə:

— Alo əmi! Daban al qərəq—deje kış qibi ucyrdy. Şamo by ıcsyz-bycaksız şəhərin jandı-rıbb, içində ancak kəzmaçyların padvalları eşib bə'zi para şejlərlə insan qəllələrini çəkarıb kəra-ga atdıkları qərduqdə, əlilə başında papagıby dytyb juqsəq imarətlərə bakan Aloja:

— Alo əmi! Bak bydyr bizim Syltan bəjlərin jaratdıqları həqumət; bynları onları kara

alınlarına jazıb jadoqar saklamak lazımdyr—dedi.

Alo:

— Onlar da belə tajfadyr da?!—deməqlə başilə dogrylygyny təsdik etdi.

Uçyk şəhərin içində fantanə qərən Alo qışı Şamoja dənəraq:

— Qə! xırcynlarımbız jərə koıyb dincimizi alak, həm də bir cad qəvələjəq—dedi.

Şamo ştaba çatmaga çok tələsirdisə də, Alo-nun sözünü səndırməjəarak xırcyny jolyn kəra-ğyna koıyb otyrdy. Tagalak qibi kыrmыs arpa qərəqini araja koıyb jəməqə başladılar.

Alo:

— Şamo! Sən by ыrsy dilini haradan bi-lirsən? Joksa bizi heç byrakməjacakdılar.

— Evimiz, kışları Karabaga dolanmaga qədərində mən əvvəlləri qəntlərdə nəqər olardıım. Son uç il isə Bərdədə pambyk zavodynda işlə-dim. Ystam David adlı bir jaxş ыrs idi. Bir dəfə də, o, mənə əzilə Baqıja evlərinə konak apardı. O vakt Baqıda bir aj qibi kaldık. O vaktlar, mən-im ystam qecə jarıb evə qələrdi. By qecən il biz Əhmədlə işə başlajanda bildim qı, o, qizli jə-ğəncaga qedirmiş—deje bitirdi.

Şəloni duzəldənlər ucyklardan çəkırdılar. Bə'ziləri əllərində dəsmal ucykları arasıında

dolanırdılar. Bir kazmaçı ustunu cənqəl örtmüş kuyja düşüb batdı və nə kədər çığırdısa, ancak kuyda syju pıkkıldatdı.

İqı nəfər kazmaçı mərmər parçalayırdılar. Kəzyl əsqər kazmaçılara mane'çiliq edir, ancak ora qəhnə ev sahiblərini byrakırdılar.

**

Onlar öz vəsikələrini qəstərməqlə içəri daxil oldılar. Xəritə üzərində kырşын kələmlə çiz cəqən yzın bojly, artk və başь kara kыггым saçly komisar başьны kaldыarak:

— Joldaş siz haralısınız—deje sordy.

— Biz qurdustanlıjk.

— Siz özünüz qurdsunuzmu?

— Bəli qurduq.

Komisar qurdləri eşidib özlərini heç qərmədiqindən artk maraklandı və kырşын kələmini xəritə üzərinə atarak Şamodan sordy:

— Joldaş! Siz Şamony tanıјыrsыңызмы, o salamatdyrmy?

— Hə... mən özüm Şamojam. By joldaşьмын da adı Alodyr.

«Şamo» qəlməsini eşidən komisar ajaga kalkb Şamonyn əllərini sykdy. Hər iқisinə artk tə'zimlə јer qəstərdi.

Өmründə birinci dəfə qursudə əjləşməq qə-rən Alo çok ehtijatla qursudə əjləşib əzluqundə:

— Gəribə də jaxşь adamdyr—dedi.

Komisar qursusunu jakьна cəqərəq:

— Joldaş Şamo! Mən sizi tanıјыram—dedi.

Şamo çok təəccublu:

— Siz məni haradan tanıјырсыңыз?

— Səni mənə Əhməd nişan veribdur.

— Əhməd! O haradadyr?!

— Joldaş Şamo! O, Syltanla «Sarı baba» dağьndaqь atьşmamьzda јaralandь və Baqlja qəndərildi.

Şamo «jaralandь» sözündən mutəəssir olarак donmuş qibi dinməјərəq, başьны aşaqь tiqdi. Şamodaqь hiləsiz sədakəti hiss edən Komisar urəqində ony bir mubariz bolşeviq qibi təsdik etdi və:

— Joldaş Şamo! By inkilabьн hələ başlan-ğьсьdyr. Byrada təq-təq adamlarьмызьн јaralanmasььн və ја өlməsinin o kədər də əhəmiјјəti jokdyr—dedi.

Şamo, öz fiqrində komisarьн, ony qec an-lamьş oldygyny sandьğьndan belə cavab verdi:

— Joldaş komisar! Əhmədin bizim dağlar-da kыгььньн kabagььн almakda bəjuq fəalijјəti olyb. Mən söz verirəm qi, öz fəalijјətimdə Əhmədi də əvəz edim.

Komisar, Şamonyn dediqi sözlərin ona to-kyndygyny tə'јin edərəq, kət'i iş üzərinə qəldi:

— Joldaş Şamo! Siz hələliq Qurdustanda Syltanьн əleјhinə olan qəntlilərdən kыгььзь par-

tizan dəstəsi təşkil ediniz. Ümdə işiniz isə qurdlə-ri başa salmaq və Zənqəzyr daşnakları ilə Syltanın əlakəsini kərmək olacaqdır. Onun üçün by qecə özünüzlə iqi juz əlli şinel, səqqiz juz silah və patron o tərəfə aşırmağınız. Bizlə də sərbəst olmağınız.

Şamo, by kət'i qəstəriş və bəjuq kuvvəni al- dıyğandan sag əlini qəzu üstə apararaq: «Həmə- sən olacaqdır» dedi.

Alo qışı komisarda olan nəvazişi qəruncə urəqində ona məhəbbət bağlayır və rəmkədə olan bəjuq əqsə təməşə edirdi:

— Təvəriş by qimin şəqlidur?

— Joldaş Alo! O «Lenin»in şəqlidur.

— Ləjli qimdur?

Komisar bəjuq dahini, əsrlər boyy heç mədə- niyyətə sahib olmajan qurdlərin, çarəklə, patava- lı Alosına qıçıcıq izahət verməqdə özünü xoş- baxt bilərəq başladı:

— Joldaş Alo! Lenin bizim həməməzın bə- juq joldaş və yol qəstəridur. Lenin sənin qibi əli kabarlı qəntlilərin dosty, sizin Syltan bəj qı- bilərinin düşmənidur.

— Bəs təvəriş! By kələ bakkalları ilə nə tə- hər? Byra tojyk-cucə qətirəndə mənə o kədər by bazar aşagə laga kojb ylaşblar...

— Lenin onların da düşmənidur.

— Ha başına-dənüm ha!—deyəraq qursudən əjaga kalkəb əqsə jəknlaşdı və əjagının ucun- da kalkəbsə da çata bilmədi.

— Joldaş Alo! Nə edirsən?

— Başına dənüm təvəriş! Zijarət edərəm.

— Jok, joldaş Alo! Mən dedim qı, o bizim joldaşımızdır. Onun elə şəjdən asıq qələr. Zi- jarət lazımdır.

— De, aj təvəriş! Bəjuqlə bəjuq, qıçıqlə qı- çıqdır dəjna elə.

Alo komisarə jəkləş:

— Təvəriş bir təvəkkəm var—dedi.

— Joldaş Alo! Nə təvəkkədir—de qərum.

— Bak o bəjuq joldaşımız bir xərdə qəqlini ver kojnyma kojb aragım bizim yşaklar da qərsun.

Komisar Alo qışını jəkləmək üçün:

— Joldaş Alo! Onun qəqlini Syltan bəj sən- də tapsa ev-əşiqini dəğdar—dedi.

Alo qışı komisarə tərəf çəməğindən jəyşə- rak:—Heç bir söz deyə bilməz. Onun qəqu qəsil- di, kyrtardı qetdi.

Komisar, Leninin by qurdə veriləsi mənəşib xərdə şəqli olmağına əzluqundə təəssuf edə- rəq:

— Həjfa qı, jəkdır—dedi.

Şamo qatibindən orderi alaraq komisarə sa- lamətləşə Alo ilə silah ambarına jənəldi.

Şəhərin orta meydançasından uzun aşağı tə-
zə təşqil olunmuş işçi-qəntli klybuna bir qəl ara-
bası qəjərtili bydaklar aparırdılar. Klybyn önu
bə'zi şəqillərlə bəzənmişdi. Alo əlini Şamonyun çi-
ninə yzadarak:

— Aj Şamo! Bynlar nədur ə.... Heç mən
by işlərdən baş tapmaıram axır—dedi. O da
«tez ol bəri qəl»—deyə hündür imarətin kabagın-
da dajənərək bəkdi. Dolama piləqənlə ust kata
çəkdiylər. Onlar ilq dəfə karyə aşanda bir balaca
otakda sakkalı qədəq vuyulmuş bir qışijə rast
qəldilər. Qışı dagınyək qagəzlar təqirdi. Bynlar
qərduqdə ijnəni əlində dytmakla:

— Nə var! Nə aktarırsınyz a.baz ogly!—
dedi.

Şamo «heç!» deyə cavab verdi.

O, stoldan nəziq bogazıny yzadarak:

— Ə qurdsunuzmu?—dedi.

Alo stola jaklaşarak:

— Byrada nə iş eləjirsən a məşdi Gylam?

— Nə borcuna. Başım qirləjirəm, amak
sizə bir tapşırğym var idi.

Şamo jaklaşb əllərini masaja səjəjib:

— Tapşırğınyz nə ola?

O da quclə eşidilə biləcəq bir tərakilə:

— Bir byra bak baz ogly qurdlər namys-
lydyr. Siz hamınyz Syltan bəjə qeməq eləjin.
Bəlqə by bolşevqləri byradan kovak qətsinlər—
dedi.

Alo qışı agzıny ucılə bərqdən:

— Ə tulqu-tulqu danışma! Ej duqənini bag-
lajb indi də dejesən mirzəliq eləjirsən. Həm də
jediqin çərəqi tapdırsanm—dedi.

Məşədi Gylam korkyly-korkyly uzunu Şa-
moja dytarak:

— A baz ogly by nə zırgodyr—dejinə Alo
çomağın hərləjərəq:

— Zırgo sənin babandyr!! Hejvan ogly! Hej-
van! By da mənə çuruq çit satdıgyn deji, vallah!
təpəni da.....—deji çomağın endirərqən Şa-
mo karşsın alıb karydan çəkərdi.

Alo dartına-dartına:

— Kojmadın da?! Tulququqə bakırsanm?!

Şamo ony javaşdarak:

— Alo əmi by qundən sonra elə tulqulərin
dərisini jərtməlyək—deyə alt mərtəbədəqi silah
ambaryna endilər.

XI

Əsqi mehmanxanyn dagdılmış, sonra-
lar tə'mir olmaıan binasında dəftərxana jərləş-
dirilmişdi. Dəftərxanayn kabag adamıarla do-
ly idi. Qəlbəli bynların arasnda qəzir, bə'zilərilə
janlanb aralanırdı. Bir çoklarına qəz və ja ustı
ərtulu işarələrle:

— Korkma kyrtararsan—dejirdi. Karabag
taxı və Naxşevan dyzyndan məhrym olan Qur-
dustan camaat—acıq qəçirirdi. Sabah ertə je-

rindən kalkan hər qəs qəndin aralıqında və dəftərxanанын jan-jevrəsindəqi cəmənlərə dağылыşыb otлајырдылар. Bir cоqlarынын jaz arығы qibi boğazларынын altы tylyklanmışды. Qərqəmlərindən çaparлыға jaraşmajan iqi atлы çоk sur'ətlə dəftərxanаја tərəf qəlirdilər. Hamь bynlara tərəf boylanьb zahirlərindən haj adamlarь oldygyny sezirdilər.

İçəri dəftərxanada, şişəsiz pəncərələrdən əsən ryzqar qagыз-qygazlarь сынык-salxak stollarын üzərinə dağыtmыş, iqi peşqəş kyzysy da stollarын ustundə jatыşmışдылар. Tejmyr bəj akşam çоk jediqindən jykyda sajakлајыр, hərdəm bir:

— Vyr!! Vyr!!—vyr!—dejirdi.

Atлылар çatar-çatmaz Qəlbəli:

— Ə-də! Qişilərin atларыны dytyn! —dejincə iqi сыг-сындаль qəntli atларь сылавлалыб бəјurdəqi cəmənin кырағында dytdylar.

— Qərbəlaјi təzə nə var. nə jok?!

Molla Gafar ona macal vermədən əzu:

— Qurdustan, jenə iqinci və çоk bəјuq bir korky qəzləјir.

Qəntlilərdən bir ag sakkal:

— Nə korkysy?!

— Belə bir korky qi, butun tarix boјy qərulməmişdur.

— Aj molla tez de qərəq o korky nədur?

Molla sanqь əlilə, ony ihatə edən adamlarь dağыдыр:

— Tələsməјiniz! Deјərem!—deјə:

— Aj molla sən ol okydygyn kyran bizdən qizlətmə—dejincə molla Gafar vaizane və həјəcanla karьşыk bir nəfrətlə:

— Bol-l-şe-vizm kor-kysy!!!!....—dedi.

Byradaqь adamlar by qəlməni jeni eşitdiqlərinə qərə mə'nasыны bilməјərəq mollaнын deməsinə qərduqləri cəbhələrin daha da dəhşətlisini qəzlərinə qətirdilər və bir ağızdan:

— Onlar qimlərdur!! Nə edirlər qi?!

— Onlar Karabaga qəlib çatыblar! Byjynzly koşyndylar! Butun var, jokларь alьb əzləri qəturməqlə, butun arvat-yşağь da ortalыға koјyrlar!

«Ortalыға koјyrlar?!» qəlmələri nizamsыз bir halda ağızlardan çыкыпса, bir nəfər кыласындан şiqəst qənc aksaja-aksaja iləri dyrarak qyrlaja-qyrlaja:

— Jalandyr!! Jalan, jalan!—dedi.

Hamь ona tərəf:

— Haradan bilirsən!? Haradan??

— Karabagdan əhvalым var! Hampalarын, bəјlərin artыk olan var jokyny, jərlərinə . . . qasьblara verirlər.

Muxtəlif jərlərdən:

— Biz byna razыјыk! Razы!—deјə aclar jəlavaclar bir-birilə хьсынлаşыb aјрь tərəfə toplanьдылар. Qəzləmədiqi təhkirdən qusən molla Gafar Qəlbəliјə işarətlə:

— By məl'yny byradan çыkar—dedi.

Qəlbəli sag kılçasıny kaldırb şiqəst qəncin qurəqindən çalıncə qənc agzı ustə duşdu. Kabak dişləri kыгылыb agız-byrynyuny kanь bir-birinə karışdı.

Səs-qujdən jərindən kalkan Tejmyr bəj karyny bir kanadından başny çələ çыkararak:

— A Qəlbəli by nə haj-qujdur, kanmajırsan qı, jatan var?—dedi. Qəlbəlinin başь karışыk ol-dygyundan heç bir cavab qəlmədi. Molla Gafarla qərbələri Hətəm xan ona jaklaşыb, vacib iş uçun qəldiqlərini bildirdilər. O da karydыb cəld paltarы-ny əjninə alarak:

— Byjyrynyz! Byjyrynyz!!—dedi.

Molla Gafar pəncərələrin jan-jevrəsini bojl-yarak başladь:

— Tejmyr bəj! Mən və qərbələri, maxsys by-raja sizin janyңыз, danьsmaga və byradan da Syltan bəjin huzyryna qetməqə qəlmışiq...

— O nə danьşыkdır qı?

— Bolşevizm... Qurdustana kədəm koyur...

— Jok a inanma! Sarь Baba davasыndan sonra onlar bir də bəriyə ajak koymazlar. Ondən da qasыb-qysyblar baş tapmadь. Çünqu, dediq er-məni davasь idi.

— Orasь jaxşь. Ancak bircə şərtlə?!

— Hansь şərtlə?!

— By şərtlə qı, agasь içindən kyrt jeməsə? Tejmyr bəj qulərəq:

— A qışı heç narahat olma, Qurdustanda elə qışı jokdyr—dedi.

— Bəs Şamo!?

— O əlmədimi?

— Xejir, o hazırda Şysə şəhərinə qədib by-ra əngəl qətirəcəqdır.

Tejmyr bəj əhəmiyyətsiz bir tevrələ:

— Əsi Cəfərin oglyndan elə qar çыkmaz—de-jincə qərbələri Hətəm xan mahыt çыkanь kolyny çыrmalaja—çыrmalaja:

— O çok koçakdyr. Qəsiq başь da səjlən-məz. Syltan bəyə xəbər verib kabagыny qəsməq lazымdyr—dedi.

Tejmyr bəj məgryranə:

— Əsi elə xыrda şejləri Syltan bəyə deməq lazым deji, əzum çarəsini qərərəm—deyə məh-rubany alarak əl-üzünü jymaga çыkdь.

XII

Şamo dajandь. Əlini qeriyə, Fərzəlinin deşu-no dajajarak lap xыsыn-xыsыn:

— Aşagь! Jat aşagь! deyə jərə yzandь.

— Qərursənmi!?

— Nəji!?

— Kabagь qəsiblər.

— Jok! Janyırsan elə şeј jokdyr.

Şamo altdan əlilə ləriqi kara daşların ara-larыny və şosa jolynyn alt tərəfi adam bojynda olan divarlarь qəstərərəq:

— Odyr ha! Bak! Qucələ seçilir. Heç bir inad lazım deji! Sərvaktılıq, hədərlə ölümün qeşicişidir. Kəjət! Tez ol! Aloja səjlə dənşşyğny jygş-dərsən, juqləri də dajandəryn!—dedi.

Şamonyun ardınca qunduzu yzak jol qəlib qecəni təqrar kəjdən Fərzəli əjaklaryn quclə jərə kəja-kəja kəjətdə. Mallaryn çəkkyləşə, Alonun da səsi qəsildi.

Şamo şosa jolynun ustı, daşın aralarilə surunərq onlaryn bojnynun qəqunə mindi. «Tyr-sy»ja diqlənən jolyn by bəndərqah tufənq lülələrilə çəpərlənmişdi. Sanqə byrada canlı jok idi. Şamo uzu jola tərəf bakan adamlaryn qurəqinə bir-birinin dalyşna duzulmuş quclələri jagdərncə adamlar daşdan, kəjadan səpələnirdilər. Dərə aşagə aylan quclələr yzın bir kəzartilə boz qecənin sejrəq libaşny dəli, Şyşa şəhərinin «Cədyr duzu» kəjalarynda şakkyləjərdə. Onlaryn quclələri boşlyklarda ojaşəb, yca daglaryn başından aşərdə.

Şosa jolynun altəndaqlar isə Fərzəli Alonun tərəfindən kabaklaryn qəsilmələrini qərüb tamamilə pozyldy. Xəncər qibi talaşaly kəjadan jolyn içinə təqulən adamlar; juq atlar tapdajarak, qeçdi.

Qurdustan zəhmətqəşləri, için-için ojajə və kырcalanərdə.

Şamonyun ağyr zərbəsi altənda; pristav Tejmyr bəjlə, qərbəlaji Hətəm xanyn əzilməsi, bəjuq

musəlləh dəstələrinin qorlanması, Qurdustan xal-kəny mevcə qətimişdi. İndi o, adəny eşidib uzunu qərməjənlərin qəzləri kəşşynda cəsim hejqlə kədərlə mətənətli, kaplan kədərlə jərtəş, kartal kədərlə hejbətli və dəhşətli zənn olunyrdy. By birinci ağyr zərbə ən dərin hisli qahalaryn dibində part-lajəb, onlar silqələmiş, jərgalamış və ajəltmış-də. Qurdustan daglaryna bakyləkcə sanqə; kərməş, kara kuvvələr kəşş-kəşşə qəlib vytyşyr və tokyşyrdylar. Vaktilə daglarynda jazylan jazylar indi fəzadaqə levhə uzərinde ajəlyncə okunyrdy. By levhə daglardan-daglara çəqilir, qurd-lərin tor qəzlərini bəşkləndərdə. Şamonyun levhə uzərinde Tejmyr bəjin bojnynun qəqunə yzanan sunqusu Qurdustan əfqari-umymijəsini ezunə tərəf çəqmış və adamlar kəşş-kəşşə kojmışdy.

Qurdustanyn qəncləri, Şamo adəna akəp-akəp qəlib, kərməş partizan sərasəna daxil ollyrdylar. Syltan isə öz terror dəhşətini artəyr, əlinə qeçən mubarizləri vəhşicəsinə bogdyryrdy. O butun kuvvələrindən istifadə edib, dişlərinə kədərlə silaha sarəlmışdə. Kərməş şə'lə kəşşynda kar ərijən qibi, o da qundən-qunə ərijir və bə-zən sərsəmləjirdi. O by qun bəjuq vaiz həkiki qut-lə adəny qərsənməqə can atərdə. Əzunun dediği qibi «cahan hərblərindən çəkan arslan» Jysyf Cəlal paşa xəritəsini kolygyna vyrmış, rəfikini byrakarak İran sərhəddinə janaşmak istəjirdi.

Molla Gafar başda olmak uzrə; beli kырşak-lylar, ag başlar, qəj başlar, ağyzlaryna qələni jag-ly-jagly danьşьb Syltana tərəfdar toplayьrdьlar.

Zəngəzур daşnaklarilə əlakə kьrьlmьş, um-də cəhbə olan «Çal bəy» kьrmьzь partizanlaryn əlinə qeçmişdi. Ətraf qəntlərdən Syltanyн kuvvəsi silinmiş və kovalanmışdy. Şamonyн cəbhəsi Zəngəzур dağlarynda Nizdə və Qurdustan daxilynda, Syltanyн qəjsu üzərinə qevirilmişdi.

Şamonyн atdyğь şiar Zəngəzур və Qurdus-tan sulhunun təməl daşь olmakda idi. Qeniş, ala-çiçəqli «Çal bəy» jerləşən kьrmьzь partizan öz Şamosilə iftixar edərək qundən-qunə məhqəmləşirdi. Kadьnlar tapdyklary çərəqləri əldə edi-lən cəbhələrə daşьyьrdьlar. Canly insanlar kara məzarьndan çьkьb cəbhələrə doldyrdylar. Şa-mo butun cəbhələrin cilovyny ejni hərəqətdə sak-lajьb ejni əlcudə də boşlayьrdь. Şamonyн karşьsьn-da iqi kara kuvvənin birləşməsinə imqan verməməq birinci vəzifəsi qibi dyurьdy. Balьk beli qibi yza-nan «Çal bəy» dağьndan və Zəngəzuryн ag qeçimli jajlalarьndan kara byulytlar kalkьr, kьr-mьzь partizanyн cəbhələri üzərinə yzanьrdь. Byulytlaryн jerə kədər salladyklary kanatlar par-tizanlaryн bir-birini qərməqini çətinləşdirdi. By-raryн tə'sirindən sanqь butun Qurdustany, karan-lyk ydyrды. By nihajətsiz və kalьn pərdənin al-tyndaqь kьrmьzь partizanlar əhdələrinə qətur-duqləri vəzifənin nə kədər ağьr oldygyny daha da hiss edir, və cidijətlə çalyşьrdьlar.

Şamo umdə cəbhələri özү dolaşьmьş iqi dağьn arasь və yçyrymly dərin-dərəni tamamlajan xьr-da «Qəbəq daşь» dalьsьnda otyrmyşdy.

— O necə oldy. Qim bilir bəlqə! Əzunu çaja atmьş? Magavьz çajьnьn byrylganlary ony yd-mьşdyr? Ja insan kəssablary ony parçalady?— dejiр nihajətsiz xəjal kыryntylarynda dolanьrdь. Onyн urəqinin dəjuntuləri dalgalar qibi bir-birinə çarpьr, nihajətdə diriqələnərəq içində alav çьkьr-dь. Onyн karanlyga zillənmış qəzləri karşьsьndan bir çok şejlər qəlib qeçir— jьkьlyr jakьlyr və fiq-rini məşgyl edirdi.

Birdən-birə yçyrymly dərənin bəjuq kajьk-lary arasьndan kara bir qəlqə ygylytyly zylmatь jarьb ilərilədi. Zylmat çəpərləri korkarak və o qə-l-qə hərəqəti Şamoja jaklaşьrdь. Şamo əlindəqi beş atьlan tufəngini dəndərərəq, qəjsun qəj daşə-səjqəjib dinləjirdi. Hərəqətin mudhiş səsi baş-başa vermiş dağlary belə tərpədirdi. O qəlqə, div qibi jaklaşьrdь. Şamo isə byna karşь butun du-şuncə və zəhnini səfərbərliqə almьşdy. Qəjdə by-lytla qəllə-qəllə tokyşьb nəriltilər koparьrdь. San-qь: butun dağlar, dərələr, ormanlar kaçьşьrdь. Ja-lyньz «Qəbəq daşь» öz kыcagьndaqь Şamoja kudrət və rəşadət verirdi.

Şamo umdə fursəti qəruncə:

— Tərpənmə!! Dajan!! Dyrrrrr!!!—dedi.

Kara qəlqə isə dinməjib hərdəm: öz qyrylty-synda davam etməqlə daha da jaklaşьb öz dəh-şətli by səsi sysdyrmak və məhv etməq istəjirdi.

Birdən-birə beş açılan tufənin ajagındaq barmak hərəqət edir. Onyn qulləsi daşa, Şamonyn qulləsi isə ugyldajan qəlqəyə dəjdi. Karalt dəjandə, səs qəsilmədi. O by kanlar içərisində çapalajrды. Şamo isə qəlqəni ajagilə aşyr və arajrды. Cibindən bir jeqə paqet çыkarьна:

— Ахх, myrdar casysss!!—deje onyn qəzləri içinə tupurdu. Ugylyt qəsmədi o məqtyby və onyn silahьны qəturərəq jagьş ajagьndan suzlə-nə-suzlənə ag çadьra qəldi. Şamo çəməltmə otyryb iqi əlilə silahьны dytarak başьны da byraja dəjadь. Aşagь səbhələrdə qəndərdiqi adamlarь qəzləjincə murquləjir və jykyda qərdü qi: Kəmərona kьrmьзь məndil sallajьb: «Qəzlərin ajdьn ol-syn!»—dejir. By, ona jaklaşdьkca Kəmər şakka çəqərəq:—«Məni dytmazsan!»—deje kaçьr. Şamoykydan hejratlə kalkьb ancak qəjun qəsməsi, yldyzlarьn akmasьны qərdü və səbhəyə jənəldi.

Dan jeri təqulur, sejrəq meşəli çykyrlarda tongallar çatьlyr, ətraf daglarda neybətçilər qəzləjirdilər. Tongallarьn kьragьna toplanan partizan qurdlər, jarь şakka əliqlərini yzyn bir agьzly xəncərlərilə çarьb qulləmə-qulləmə ocakda bişirib quluşə-quluşə karьşьrдылар.

Baş sənqərdə əjləşən Şamonyn janьna onbaşьлар toplanьrдылар. Şamo bynlarь bir arkadaş qibi karьşьlajьb zarafatlaşьrды. Onbaşьлар üzəri-

nə təj'in olynmyş Fərzəli qəlincə Şamo onyn raporyny dinlədi:

— Joldaş Şamo! Hələliq salamatlykdьyr. Ancak akşam bərq jagьş jagan vaktlarda «Qəbəq daşь»nda iqi-uç qullə atьldь. Nə kədər dinlədiqsə bir şeј çьkmadь. Şamo hamьны cəm oldygy-ny qərərəq paqeti çыkarьb başьны açdь. Fərzəliyə verərəq okumasьны rəca etdi.

Məqtyb belə jazьlmьşdь:

«Əzizim Nizdə.

Qəlbəlidən qəndərdiqin məqtyb çatdь. İşin məzmynyny bilib çok şad oldym.

Nizdə! Iqi aj byndan əvvəl biz dəş-dəşə idiqsə, by qun biz qurəq-qurəqə verməlijiq. Xosrovdan qifajət kədər pylemjot və patron ehtijaty kalьbdьyr. By qunlərdə sənə çatdьraram. By Allah-jetər ogly Şamo bizim rəbitəimizi kьrdьsa da, marak etmə by qunlərdə onyn təhərinə çəqib başьны sənə qəndərarəmə. Kalan əhvalatь məqtyby qəti-rən həmin Qəlbəli sənə dejer.

Савабьна мuntəzirəm.

Ськьрам əlini,
Şənin S. Syltanov».

1920, ijyn. 25.

Məqtyb kyrtarar-kyrtarmaz əjri xəncər qurdlər Şamony aralьga alьb «hop-hop» deje əlləri ustə atьb «jaşasьn bizim Şamo» dejerəq jerə kojdyлар.

Fərzəli:

— Uşaklar! Bydyr Alo qışı qəlidir!

Һамысь бакышыңса бир-биринә:

— Sən eləsən qışı zirəqləşib, tufəngə zada bak-a—deyə qulusub altdan-altdan:

— Alo əmi! Hyrra-hyrra—deyə birdən səsləndilər.

— Nə var aj balam? Nijə kydyryşmysynyz. Joksə dunən vyrdygyym əliqlərin əti sizin həsbəni-zi artırb—qibi sözlərilə çatdırıb Şamoja salam edərəq dyrdy. Fərzəli əlilə onun qurəqinə vy-rarak:

— Alo əmi! Əqər axıra qibi bizlə by sənqər-lərdə dyrsan nənəmi sənə verəcəqəm—dedi.

— Əşi sən də by mitil nənəni az aralya at. Byna bak! Sən hələ nənə uşagysan, mən özumu juz sizin qibi uşak-myşaga taj kojmaram. Bir də uş qun byndan kabak mən daşnaklar by jollar-dan sivrilib aşıranda harada idiniz?!

«Sivirib aşıranda—sivirib aşıranda» dejiib hamysə Alo qışıjə sataşyңsa:

— Allah sizi qəssin—deyə daşyñ ustə oty-ryb, təmbəqi qisəsini ovxalamaga başlad.

Fərzəli:

— Bilirsən nə var Alo əmi?!

— Nə var, a arvadymın ogy!

— A qışı jenə də özündən çykma, söz deji-rəm kylak as!

— De hə! Jaxşy kylak asyram.

— Qəlbəlilə Syltan bəjdən Nizdeyə qagyz aparanda by joldan vyrylyb cibindən qagyz çy-kb sənin aglyñ nə qəsir!?

Alo qışı ciddiləşmiş və alnyn kbğşdy-rarak:

— Balam! O indi cəhənnəmidur, joksə be-hiştliq?

— Heç biri.

— Necə janь heç biri?

— Jok a, heç ola bilməz. Hər nə olyrsa-ol-syn onyn kolytygyna, inqir-minqir agac vyryb da-nşdyracakdyr.

**

İjirmi birinci ilin jazyna qibi kymьзь parti-zanlar Syltanь qeri otyrtmakla Qurdustanьn bir çok hissələrini öz əlinə qeçirmişdi. Fəkət by zə-hərli əzdahanь əlqədən tamamilə qəturməmiş-dilər.

Ылк maj havasyndan həjatyn bal məmələri asylmьs, karь daglarь alaçiqəqlər burunmuş, an-cak byrasynda tiqənli bəcəqlərin əzici səsləri eşi-dilirdi. Jaşadan qəzlər öz çagьlysilə sanqь diq məmə kьzlarьnь, lələ uz qəlinlərini bir də onlarь okşajan mysiqiçini harajlayrды. Jyrdlarla ag-ky-mьзь çiçəqlər bir-birinə dolanmьs, sanqь biri ba-şynь, diqərinin dujməçəli qəjusu uzərinə koşyb uyşdy. Daglarьn sinəsindəqi kьvryntyлар otlarla örtunmuş, qənardan bakylarqan sanqь byraja dag

çəqilmişdi. Dağların oyuqlarında ortası yzanan kurtların dilləri janlarına yzandı və öz ləhləmələri ilə arzularını andırırdı. Şamo ilə Fərzəli byraları dolaşarak karaylları joklayıb hamı dağlardan juqsəq «Hoçaz» dağının qəlləsində oturdular. O, qah Şuşanın, başını dumanlar burumuş «saksaganlı» dağlarına, qah da dağın dibindəqi Şejlanlıja bakırdı. Şamonun qəzələri «mən öluncəyə kədər...» verdiqi vədə jerindən bir nev' də uzulə bilməjirdi.

Kızıl arızlar Şamony burumuş sanqı ona tərəf sux bir kızırtı quluməjir, jenə də tezəcə ağılayırdı. Şamonun uzundan cıkan tək-tək tuqlar yzandı və jenə də kəjırdı uzunə jarıymışdı. Fərzəli su kabını aşırdı. Qeçi byjnyzu saplı ulqusunu cıkarıb kərgə byryn satılma çəqərəq: — Şamo! Qəl uzunu by istsi qunun altında kərkəm—dedi.

— İndilik lazımdır dekil. Həm də mənim uzumə ulqus dəjməjib, kəjilə vyrdyraram—deyə uzunu kaşıdı.

— Qəlmədilər. Partizanda da javaş-javaş pozgynlyk qərunur.

— Orası dogry sənə nə etməli?!

— Məncə çok çətin olacaq.

Hər hansı jerdə qutlənı təşqilat altına almak üçün öz sadəcə danışykları ilə təbligatdan çəqinməjən Şamo Fərzəliyə:

— Belədür Fərzəli! Ərliq ən korkyly zaman-da mejdana cıka bilər. Qənardan bizə taxıl, silah

və məhqəm rəhbərliq qəlır. By qun bizim içəri kuvvəміз Syltany tamamilə dəjır. Ryhdan düşməq sag iqən olma deməqdır. Bildinmi?!!!— dedi.

— Fiqrin heç dolanması mən öluncəyə kədər by cəbhələrdə sən ilə hazıram, Şamo!

— By az işdır.

— Daha nə edə bilərəm.

— Başkaları da özün qibi etməlisən. Təqəldən səs çıkmaz.

— Orası dogry səzdır—deyə Fərzəli tufənqinin cıkmağın cıkarıb səqdu və təmizləməqə başladı.

Şamo çok yzaklardan bir silahın qəldiqi in qərerəq Fərzəliyə demədən ony nəzərlərindən kaşırtmaırdı.

Hoçaz kajası kanatlarını alcaq daxmalar üzərinə sərmış onları qəz bəbəqi qibi koryjyrdı. Jası dağların kymly sinəsilə çağlayan syllar hucuma qəcir, manevraja cıkardı. Daşlar bir-birilə supuruşub bogysırdılar. Bəzən başını dalğalar beşiqinə yzatan cıçəqlər by dəjuşun kyrbanı olırdı. Diqər tərəfdə cöcyklar, kəjnar bylaklı cəməndə evciq-evciq ojnaıyb qəlin qəcururdular. Byınlar toylarının kury qəcməsinə razı olmaıarak «kyzykylag»¹⁾ndan aşdan-pyşdan bişirib hoplarırdılar.

1) Kyzkykylak alca qibi tyrs, dyzla jejilen japraklı otdyr.

Hər hansı ixtilafa dair; zəgdən dizədəq cəq-
mə cəjmiş Quloja muracəət edərəq sazışa qəlirdi-
lər. Hərdəm də bir bəjuqlərini cəmən aşagə surujub
ajrışın seçirdilər. Qulo,—hamınız hazır oly-
nyz!—dejinca onlar da kargə tufənlərini çijin-
lərinə salıb cərqə ilə duzulurdulər. Bu dəfə Qu-
lodan: «iləri!» komandasın alıraqan hərəqət
edirdilər. «Aja kojma dyt!» bagərtisilə kargə
tufənlərini hərləjib, dijdilə ağıllarına qələn
jərə atırdılar. Bir cökərlər artıq, qurylytu cəkə-
mak uçun şəhadət barmakların ordılarına sa-
larak byv-byv səsləjirdilər.

— Ədə sizi aktarmakdan kan tər dabanım-
dan təqulur—deyə Alo qışı «Koby»dan Şamoqilin
janına cəkdi. «Off ej» deməqlə jənə paragın qə-
turərəq alının tərini sildi:

— Al! By paqeti Abdallar postasından mə-
nə verib elə bak by saat çatdırmaga dilimdən də
yzy by qagız aldılar. Əzunə də duz beş jər-
dən məhurə okşar kərməz xəmə jəpşədi-
rılar.

Şamo məqtyby alarak Fərzəlijə verdi.

— Hələ indijə qibi bizə belə bir məqtyb qəl-
məmiş—deyə, Fərzəli məqtyby açıb okıdy:

«Gajət məxfi və ciddi.

Qurdustan kərməz partizan rəisi joldaş Şa-
moja.

Əmrdir.

Maj ajının 13-cü qunu subh saat 5-də Kə-
zyl ordy Syltanın uzərinə hucyma qəcəcəqdır.
Sizi xəbərdar etməqlə kət'i syrətdə əmr edirəm:

Həmin vaktı (bir dəqiqə qec-tez ola bil-
məz) «Çıldır», «Kurtak» daqlarında və
«Pircahan» çaj uzərindəqi cəbhələrə son zərbəli
hucyma qəcəsiniz. Hucym başlayınca sizin cəbhə-
lərə bir takımmız qələcəqdır. Kalan cəbhələrə
isə vaktilə Kəzyl ordy tərəfindən hucym başla-
nacaqdır.

Zənqəzır daşnaklar barəsində tərəfimiz-
dən, lazımi tədbirlər qəbulmuşdur.

İcrasında məs'ulən.

1921, 7 maj

Şışa şəhəri.

Karabag mahalı hərbi ştab rəisi (imza).

Alo qışı başın jərgalajarak:

— Əh, mənim ağım, bir şey qəsməjir. Syl-
tan? Jok a? Diş batasız dəzix dejl.

Şamo məqtybdaq qəstərişi və dejuş mintə-
kələrini əzluqunda tezəcə olaraq təj'in edərəq jol-
daşlarına:

— Joldaşlar biz bir ildür qı, Syltanla cərpış-
dıq, vyryşdyk və bir cök kyrbanlar verdik. İndi
iş axıra çatdırmak lazımdır. Vaktə hələ uç
qun kalmışdır. Butun Magavız və Abdallar na-
hijjələrində bir daha səfərbərliq aparmak lazı-
mdır—deyə cəld ajaga kalkdı.

— Balam! Mən qi, çatdırıdm. Dilinizdən qagız verin mən kajıdıram postuma.

— Alo əmi! By işlər qizlidur vakta qibi hər adam bilə bilməz ha!?

Alo qışıə ciddən tokynmyş qibi, dən duşmuş top sakkalın dytyb Şamoja diq bakarak:

— Şa-a-mo?!—dedi.

— Alo əmi! Sən təq özünə qəturmə bildiqin qibi byrada əlum-dirim məsələsi var. Vaktında qirəvəni almak, düşməni puy eləməq deməqdur. Syltanın kuyrykları çoxdur. Bəqə onun şpionlarından bizim partizanda da var.

Alo qışı çijinlərini atıb kalın kaşların dar-tarak:

— Həlbəttə siz bildiqinizi mən bilmərəm dogry sözdur—deyə tufənqini çijninə salıb öz mevkeinə, Şamo isə Fərzəilə partizan kərarqa-hna jola düşdülər.

XIII

Сыгык-сөгуқ çadyryn jan jərəsi adamlarla dolmuş idi. Bynlar, ыslanmış çarык patavaların səmiş və əzlərini də qunə verirdilər. Bəziləri çarыkları qəşələjir, bəziləri də çarыklарынын altын bir-birinə qəstəriridilər. Bir nəçələri də çarык kajgysyndən tamam azad idilər. Uç-dört nəfəri boz şinellərə burunub əjak baş yzanmışdılar. Bynlardan tufənqlərini; lap qənara atanlar, əlin-də dytanlar və bəjurlərinə yzadanlar da var

idi. By qun kət'i çərəq jemədiqlərindən hərəsi bir nev' danşыb çərəq qəturməqə qədənin ardınca sejub səjlənidilər. Danşыk yzın çəqmədən; çəq saqitliq və biqesliq əmələ qəldi. Syskynlygy qorən şiqəst qənc сынык vedrəni uzu kuyly çevirib «dap bədam-bədam—çaldы və:

— Jatмышсыныз, dyryn, oйнайн!—deyə ba-gырды.

İçlərindən bir kəvrak qejimlisi byna jaklaşa-rak:

— Nə var ajə! Dejesən arын jejb namysy-ny da belinə bağlamьsan, kojmaьrsan xalk jor-gynlygyny ala.

— Nə olyb qi? Balam sənə nə duşub?!

— Heç! Кычань bojyndən asыb hərdəm je-qə-jeqə kырыdadьrsan. Qəzlə eləliqlə dunjаны çevirəcəqsən!

— O jaxşыdyr. Mən də ajakлы olsam sənin qibi kaçardым.

— Qim kaçды?

— Sən əzun.

— Joksa bacarsajдын məni tapmazдын?

— Sən ony bir dəfəliq kan qi; ajagым boj-nymdan asыb, dişlərimi kарныа doldyrmasaj-дым, bak by qor qəzlərim açылmajacak idi.

Saglam qənc rişxənd edər bir təzlə:

— Hə . . . ахыр dejirəm. Qəzun асылыb odyr qi, sən çəlak ilə dəşu сынык Şamo lap qory qə-zundən nallajьrsыныз—dejincə şiqəst qənc ved-rəni tyllajьb silahын kaparak:

— Qet! Qet byradan qet!! Itil!!—deyə baş-
ğyngıca, başkalar təz aralığa qirib:

— Nə var? Nə var?—dedilər.

Şiqəst qənc agacdaq japrak qibi əsə-əsə:

— Şpion qərəq ogly!—deyə bir daha bağy-
dı. O da adamların dadasilə:

— Jaxş — jaramajram—qədərəm—söz-
lərilə dərə aşagь supuruldu.

Kərarqaha çatır-çatmaz Şamo onların da-
nışğынь qəsdı. O qəz qəzdirəraq, urəqi kəzdy-
ğь adamların hamьsынь qəruncə qizli qələn məq-
tybyn məzmynuny bildirdi. Şamo, partizan baş-
çylarынь fiqrini bildiqdən sonra, qəntlərdən jeni
kuvvət əldə edərək həmin vaktı qəstərilən
cəbhələrə hucuma qəcməqi kət' etdi.

Başçılar çox ryh juqsəqliqlə qəntlərə da-
ğydyılar. Düşmən cəbhələrini jəkləyib xəbər qə-
tirməq üçün zirəq adamlar qəndərməqlə mevcyd
cəbhələri də məhqəmləşdirib ciddiijəti daha da
artırdılar.

Bynlar «butun Azərbaycan zəhmətqəsləri bir
il kabak azad olyb, biz jənə də insan cəlladən-
dan xəlas ola bilmədiq» deyə byny əzlərinin şə-
rəflərinə bir ləqə hesab edirdilər. Bynyn üçün də
partizan toplamak işi çox muvəffəkiyyətə qeçdi.
Şamo by səfərbərliqdən uq juz əlli iqi nəfər də

partizan toplandığынь qəruncə təqrar cəbhələrə
doldyrdy.

Cəbhələr boju çox dikkətli bir suqyt həqum
sururdu. Qurdlərin içəridəqi alavlar onlaryn kar-
şyn və dil dodaklarынь qəmirirdilər. Pirçan çay
şyryldajarak akьr. Əz sərin mehilə qurdləri daha
da sərtləşdirirdi. Çayın sahili aşagь başlayan
agaclarынь japraklarь; şarka-şarakla bir-birinə
çyrylyrdь. Palət olan agaclarь alaçyklar qibi jan-
-jana duzulərək nihajətsiz qəj təpələr əmələ qə-
tirirdilər. Ara-bir kyslarынь cujultusu və jyvala-
rындаqь balalarыньнь zыгытьsь eşidilirdi. Həman
qunun paroly olan «sunqu» səyləməqlə qeçirdi.
Kыrmьzь partizan jerli şərajiti jaxşь bildiqlərinə
qərə Şamonyн qəstərişi uzrə iləri qədərək, me-
şənin ətəqindəqi açыk təpələri dytyrdylar. By qe-
diş ancak otlarынь, çiçəqlərin tərpənməsindən bili-
nirdi.

Həjatынь insafsyz təpiqləri altыnda əzilən
qurdlər by qunqu dəjuşdə polat pəncəyə maliq ol-
makla kызыl şuyrla da musəlləh idilər. By aralyk-
da, Qurdustan kartaly cəbhədən-cəbhəyə uçyr,
bəjuq hərblərdən çыkmьş komandanlar qibi qəst-
tərişlər və əmrlər verirdi. Кыrmьzь partizanda,
adi əsqər intizamыndan daha juqsəq intizam jara-
дыlmьş, bilaaram son hucymyn başlangьcь bəq-
lənilyrdi.

Kara kыргыm saçы komisarынь çyzyğь plan
uzrə pijada əsqəri kuvvələr daglara jurudulub ta-

mam cəbhələrə doldurylmışdy. Qurdustan dağ-
ları Kızıl ordynun sevimli ajağ altında duzlə-
nir və rahatlyğ üçün yol verirdi. Uzuq kaş qibi
ihata olyan düşmən ölüm jykysyna kalmış;
xoryltysy ətrafıny burumuşdu. Butun fursəti əli-
nə qecirən Şamo, Kızıl ordynun signalıny dört
qəzlə bəqləjirdi. Qurdlar, «altdan kizarar ha!»
deyə çal, boz başlarda qərulməcəq dərəcədə sığ-
mışdılar.

Qəj tynclar içindəqi jangə, jaşyl meşəni mis
qibi kızırdırdı. By mubarəzə muxtəlif bojalary
birləşdirir, karşy-karşya ojnaşdırırdı. Karlarla
əpuşub qəçən ryzqar sabah kyslaryny ojadarak,
bydakdan-bydaga uçyrdyrdy. Onlar da, ani qəz-
lənən dəjuşə «marş» çalyr, sañqy kymyzy par-
tizanlara zəfər nəgməsi okuyjyrdy.

Partizanda bejuq galibijət ymydy, azacyk
da urəq çarəntyşy var idi. Hər qəs janındaq
daşlary koparyr, öz əunə duzurdu. Dört bir tə-
rəfdən düşmənə kızıllar sunqulər yzanmış, başlary
üzərində pylemjotlar kyrylmışdy. Cəbhələrdə ej-
ni iradə, ejni kudrət haqim idi. Düşmən indicə
əzunə qəlmış fursəti əlindən kaşyrmış qərdüqun-
dən ölüm pəncəsile xyrpalaşmaga tərəf səpə-
lənirdi.

Tufəñq karayl qəstər ha-qəstər də Kızıl
ordynun işgal etdiqi «Kırk Kız» dağ cəbhəsi-
dən hucym signalı verildi. Cəbhə boju hucyma
qəçildi. Düşmən özünü muhasərədə qərerəq ja-

ralanmış kaban qibi cəbhələr üzərinə atylyr, bə-
zən sunqu-sunquə belə bogazlaşyrdı. Düşmən
ciddi mukavəmət qəstərib cəbhələri pozmaq, bə-
dənlərdən qəpərlənmiş by hasary dağytmaq is-
təjirdi.

Alo qışı dizini jerə səjqəjib atyır, hərdəm də
bir:—Şamo heç diş batasya okşamayır—de-
jirdi.

Karşy-karşya çyrylan kyrsynlar bir-birini
didir, təqrar açylyrdı. Jaşyl japraklar qibi hava-
da uçyşyır. Meşələr isə dəniz qibi dalgalanırdı.
Dəjuş cəbhələrində şimşəq çakır, ıldyrym və
kyrsynlaryny alavlar aşqarca qərunurdu. Qunəş
çok tələsiq öz jerindən başyly çykararak by mən-
zərəjə tamaşa edir. Pirçan çay səsinə javaşdarak
dinləjir qibi saqit akırdı. Düşmənin zərbəli hu-
cymy Şamonyn oldygy səñqər üzərinə çevirilir-
di. Partizanlaryny başlaryny səjqədiqləri «Qəj
çal»—daşlar uç atylan qullələri karşysında par-
ça-parça olyrdy. By halda Kızıl ordynun qən-
dərdiqi takym çatdı. Şamo bynlary butun parti-
zan cəbhələri bojuyna qəndərdi. Şamonyn cəbhəsi
pozylmak təluqəsi altında idi. By cəbhədən uç
partizan, iqi nəfər əsqər vyrylmışdy. Dəhsət da-
ha jaklaşyır. Şamo, necə olarsa da düşmənin kar-

şədaqə sənqərinə təqə qədib ony dagətmək üçün atışmadan kəştdə. Sag əlilə tufənqini jany-na kəsarak, cəbhənin sol tərəfindəqi selav jykarğ uzu ustə surunməqə başladı. Bir nəfər qənc, şək qejimli əsqər də Şamony tə'ikb edərəq ony qeçdi və düşmənin cəbhəsi arkasında özünü daşa verdi. O dajanmadan, xəjal sur'ətilə belindəqi bomban açarak kapsylyny basdı və 1—2—3 sajarak cəbhənin tam ortasında atdı. Bomba partlayınca arkadan «yrra, yrra» səsləri ycaldı. Cəbhədə dagylan bejinlər öz mənhsylgilə qənc əsqərlərin uzunə təqulməq istəjirdi. Şamo isə öz-luqundə:

— Belə koçak oqlanlar analar az-az do-gar—dedi.

Cəbhəyə jaklaşdı. Qənc əsqər cəld sığra-jyb sənqərə daxil oldy. Düşmənlər ot ajaklarına dolaşa-dolaşa kaşşырдылар. Qənc əsqər aman vermədən tufənqini duzəldərəq bir-birinin dalyn-ca kaçmakda olan düşmənləri vyryb deş aşagə təqurdu. Şamo cəbhəyə daxil olynca bir kolyuny bomba aparmış Musejib bəji qərdu. O, Şamony qərucə qəzu ыртылды. Dili qesəj qibi çələ çəka-rak çabalamasında davam etdi. Şamo, byna e'ti-na vermədi. O arkada olan joldaşlarına dənərəq,

by cəbhədə hələliq ehtijac olmadığından başka jan cəbhələrə qetməq əmrini verdi. Daşın dal-sında dyrarak: düşmənin Kəzyl ordyja tərəf hu-cumyny sejir etməqə başladı. Qənc əsqər karş-sındaq düşmənləri əzdirdən sonra kəşdarak çapalamakda olan Musejib bəje jaklaşdı. İqi əlilə onyn kılçalarından dytarak surudu və hundur daşın başından aşырбызу uzun kyjly byrakdı. Qun kəşырды. Ətraf qurt kəşnlar by cəhənnəm jyva-synyn necə dagylacagyn dərt qəzilə bəqləjirdi. Əli agaclar jabalyar sel qibi cəbhəyə akырдылар. Xusysən, namyslarına təcavuz olyb əzlərini pa-lytlardan asan kəşlaryn analar daha da ilərije qədib jərdəma koşырдылар.

Düşməni jykar «Kərk kəz» cəbhəsini hər necə olarsa da dagдыb çəkməq əzu üçün kət' etmişdi. Qullələr ыдыгым qibi jagыр, pylemjotlar kəhkəhə çalyрды, jaralananlar qəturulur, cəbhə arkalarında şəfkət bəşylarын dizləri ustə sar-lyрды. By sarыnanlar içində Fərzəli də var idi. O, quclə qipriqlərini açdı və bircə-bircə:

— Şamoja, çatдыгьыз qı... məni.. by dejuş... mejdanьnda dəfn etsin. Bir də... mənim.... balaca... ogly...—dejiб kыrtarmamьş şəfkət bəşyn dizi uşundən aşarak çiçəqlər içinə duşdu.

«Кырк кыз» cəbhəsindəqi iləri marşы Qur-dustan daglaryny urəqində jerləşirdi. Bynlardan kopan səslər; koly çirməqli kara qəzlu Baqь pro-letariatna salam qəndərirdi. Qurdustan məzlym-larь by səsləri alkışlarla karşılayb; «Jaşa! jaşa!» dejidilər.

Şamonyн cəbhəsi boju saqit idi. Qənc əsqər çok sajmazcasьna hərəqət edirdi. O, sanqь vyryş-ma olan Kьzyl ordu cəbhəsinə uçyb konmak istə-jirdi. Byna fursət olmadығыndan асыкланырдыsa da, nihajətdə dyrmaga məbyr olyrды.

Ətraf cəbhələrdə «kojma kaçды!...», «Yrra, yrra!» səsləri daglary hərəqətə qətirirdi. Şamo, cəbhəsinin önündə düşmən olmaыb jalyңыз başka cəbhələrin arkasын qəzləməq vəzifəsi apardығы-na təəssüflənirdi. Alo qışinin:

— Ha nənəm kyrban ha! Uşaklar! Byrak-maып!. Bəjuq qışı bizlə dostdyr—deməsi daha sə-mimi bir komandanь əvəz edə bilirdi.

Şamo, qənc əsqərin sajmazlyғын qəruncə; ona nə kədər daldada dyrmasь işarət və təqlifini verirdisə də, o kəhrəmancasьna olaraq nə dan-şыр, nə də vyryşma olan cəbhənin gələbəsini qəz-dən kaçырды.

Birdən sənqərin önündə, jaralanьb ot içində qizlənen düşmənin qulləsi şakьydajarak onyn si-

nəsini jaladı. Qənc əsqər jıkьlyrqan, başыndan yldyzly papaғы qənara atьldь və onyn saçlary topygyна kədər ony burudu və Şamo ona tərəf dənəraq:

— Охххх!! By qimdur?! Kəmərdurmu?!— deyə düşünürqən arkasь katda yzanmьş Kəmər:

— Şa-amо! Jакьна qəl, məmi dizlərin üstə al! Mən, jatmak istəjirəm...—dedi.

Şamo bir addымын iləri arak dajandь və əzluqundə: by tapdalanmьşmь?! Şərəfi alçal-mьşmь?!.. qibi sözlər dimaғында fırlanarak jerə mьxlanmьş qibi nə hərəqət edir və nə də dil-lənirdi.

Jыkarь cəbhədə qirli əl al bajraga yzanmak istəjir, vyryşmalar vьlkanlar pusqururdu.

— Şamo! Jакьна qəl. Mən əlurəm, sənə səzum var. By son sözlər, Şamony jerindən tər-pətdi. By, onyn daş üzərindəqi başын dizləri us-tə aldı. Kəmərlə qəcirdiqi sadə səmimi dəkikələr qəzunun kabағыndan bir sinema lentasь qibi qə-lib qeçdi.

Kəmər ryhi dajakla jarasьн ынытмыş qibi nazlanarak:

Şa-amо! Yldyzyna b-a-k, yldyzyna b-a-k—deјir və əjlə beş qyşəli yldyzy okşajырды.

Şamo özunu bir nev' düzəldərəq ətrafa bək-
ḏ və javaşcadan:

— Sən harada idin?! Nejə, mənı ɔlum jata-
ğ̱nda aṯb qetdin—dedi.

«Aṯb qetdin» səzləri sanq̱ bynyn sagal-
makda olan urəqini s̱rmaq̱laj̱b dag̱tḏ və ka-
naṯḏ.

• O şiqajətlənməq tərakilə:

— Şamo, q̱lar mənı kaş̱rḏlar. Otakda,
tapanca hədəsində ojaḏm... Macal verməḏlər
q̱, kaş̱m... Heç birinin... olmatag̱m uçun mənı
başka otaga salḏlar. Kaṟja iqi ḵf̱l v̱ryb jat-
mag̱ məsləhəṯḏḻr.

Onyn haḻ dəjişirdi. Kəmə r s̱zunu dejib ḵr-
tarmak uçun butun kuvvətini toplaj̱r, qet-qedə
zəifləmiş bir səslə davam edir və y̱ys̱rḏ.

— Q̱ecə... q̱ecə... kaṟṉn aç̱lmas̱ṉ q̱-
runcə..., içəridə olan bir dəst... q̱işi paltaṟṉ da
q̱eturub kaş̱ḏm... özumu hundur pəncərədən...
ot tajas̱ ustə aṯḏm.

Kəmərin saçlaṟṉ jeqə botinlərinə kədər
sərəp Şamonyn q̱əjsu kormak dərəcəsində tylla-
ṉrḏ. Al bajrag̱n şəfəkləri şəhli çiçəqlərlə bir-
ləşib kevsı-kuzeh jaraḏrḏ. Byras̱ndan qurḏlə-
rin q̱əzləri, elektrik lampoq̱as̱ q̱ibi şafaklaṉr
və nyrlaṉrḏ.

O, özünə q̱ələraq təqrar incə bir səslə davam
etdi:

— Karayllar... bəjrumu... aly̱nca.. tajada
qizləndim... Bir az, bir az sonra... kaş̱ḏm... me-
şədə... paltaṟm̱.... ṯqub q̱işi... paltaṟṉ... q̱ej-
dim... bir...

Urəqi təlaş edən Şamo «Sonra?—Sonra?!—
dejərəq Kəməri təqrar özünə q̱ətirdi.

— Ordy q̱ələn... q̱ibi, onyn s̱ras̱na... q̱eç-
dim. Sənə taṉş̱lk vermədim q̱i... by zylym evi...
odlans̱ṉ... sonra q̱əruşəq. O da, belə oldy??—
dejə jenə ḵyrtarmaḏ. Şamonyn əli uzulmuşdu.
O, özünə ymyd verməq uçun:

— Jok Kəmə! Korkma sən sagalacaksan.
Səni şəfkət bas̱laṟ sagaldar—dejə ony ɔpurdu.

Kəmərin haḻ birdən-birə lap fənalaş̱r, bə-
nizi xəzan qulu q̱ibi solyr. Kara hilali kaş̱laṟ ça-
ṯly̱r, iqi məməsi aras̱ndan ç̱kan kan xoşa q̱əl-
məq uçun by ag məmələri ḵym̱ẕ bojaj̱rḏ.
Şamo baş̱ṉ byra salarak kaṉ jalaj̱r və içirdi.
O, kollarilə son vida olaraq Şamonyn bojṉna
saṟlm̱ş:

— Mən... səni... heç jana... byrakmaja-
cagam—dejir və hərdəm q̱əzləri aḵr və ḵṟk
q̱əlmələrilə sajḵlaj̱rḏ.

— Mən... m. kar... d... xəb.... Q̱ulsənəm.
Q̱ulsənəm.. Cə... fər.. ə... m.

Şamonyun halı dəjšir, bənizi agarır, qah da saralırdı.

Kızıl ordu karşısında «Kırk kız» dağında məglib olan düşmən ordysy Şamonyun cəbhəsinə jaklaşdı. Bəli əzilmiş düşmən kalıg Şamonyun sənqərinə dogru zəhər damcılajan başını yazdırdı. Düşmənin qullələri, daşa dəjib daşları kopyntyları Kəmərin kymraı və pəraqəndə saçları üzərinə təqurdu. Kəmə özünə qəlmış qibi başını Şamonyun dizi üzərindən, kolları isə bojnundan açarak:

— Dyr! Düşməne hucym et—dedi.

Şamo systalmışdı. Kəmə bir daha:

— Əqər məni sevirsənsə dyr! Joksa sənə bakmajacagam...

By titrəq qəlmələr Şamonyun əsəb tellərini çalarak səzladınca dyrdy. O qəjsunu daşa verib düşmənin üzərinə qullələrini jagdırdısa da, o kədər qar qorə bilməjirdi. Kara kəvrym saçlı komisar Şamonyun təhluqədə oldygyny qorərəq əlindəqi pylemjotla qeridən onyn baş üzərindən düşməni pəncər qibi biçir. Şiltiq-siltiq edirdi.

Cəbhə bojy düşmən məglib olmyşdy. Ən kabkada əlində odly məş'əl jeriən Alo qışı səhərqi-qə od vurnıg başlanıca ətrafdan:

— Jəndərmə! Jəndərmə!—dedilər.

O, od vyrarak:

— Byny jəndərmə jənisini! Bizimqini kymmalıjk!—deje sərt cavab verdi.

Odlak jajıldı, butun evləri ihatə etdi. Şamo dənərəq:

— Kəmə! Kəmə-kəmə! Odlandı!... Odlandı...—dejib kəşkərtınca onyn hərqətsiz yjdygyny qərdu. Şamo inanmajarak əjildi və kylagını onyn agzına səjqədi.

Şəfkət bacıları, lap aralıkdəq hundur dağ başından; əllərindəqi dyrbirlə hadisəni qorərəq, çək əcələ ilə bir-bir endilər. Onlar fəzalar kədər qeniş həjəcanlar, Marsa çəkmiş kədər juqsəq iftixarlar içində; əl-əjakları daşlara-kajalara, çala-çala koşyrdylar. Şamo qah al bojalı dalgın tellərə, qah da aralıdan qələn ag əlbəsəli şəfkət bacılarına tərəf bakırdı.

Əlum öz mənhy, kara kanatları Kəmərin üzərinə sallajarak, sanqı ony öz sıvri dişlərilə kapmak, kanatları üzərinə atıb həjatın dərinliklərinə kədər yzaşdırmak istəjirdi. Kəmə byynla pəncələşir, dəjuşur, xəjalında isə bəjuq arzylarını canlandırdı. Birdən by anda o, uzundə; elektrik toky qibi əsəblərin çarpdığını hiss edərəq; «Şamo əlməjəncəyə kədər....» və'dini xatırladı. Kəmə, kar qibi agarmış cəhrəsi üzərindən; sərasilə duzulən jaşarmış kara qipriqlərini kaldı-

rarak Şamoja bəkdə. O, ağrılıqla dirsəqlənərək
diqər əlilə də yaşıl dağlara kədər kalkan əlavələr
qəstərib çox çətinliqlə:

— Korkma Şamo?!... Korkma!... Mən an-
cak, yaşamaq.. Bak!.... O, jangylar üzərində...
səninlə çijin-çijinə jeni dunja..... kyrmak... istəji-
rəm—sözlərini ilavə edə bildi.

1931
463